

МИЛОШ ОБРЕНОВИЋ

српски кнез

Кнез Милош Обреновић је рођен 1783. године у нахији Ужичкој, у селу Горња Добриња. Ово забачено село на обронцима планине Маљен, остало је након Пожаревачког мира 1718. године у оквиру турских граница. Милошева мајка Вишња Гојковић била је најпре удата за Обрена Мартиновића из села Бруснице, нахија Рудничка. Са њим је имала два сина, Милана и Јакова, и ћерку Стану. Са другим мужем Тешом, Теодором Тодом Михајловићем из села Горња Трепча, добила је Милоша, Јована (1786) и Јеврема (1790). Приликом удаје прва два сина остала су на очевини, док је Стана отишла са њом код новог

мужа. Овде треба додати да је Теша Михајловић имао са првом женом још три сина – Радослава, Радоњу и Раду. По свему судећи Обреновићи су били потомци херцеговачких насељеника, а сам Милош је то често спомињао.

У међувремену, умро је и други Вишњин муж Теша, тако да је Вишња дала Милоша у најам. Милан је до тада успео да стекне нешто новца, почео је самостално да тргује свињама. Вратио се у Брусницу и узео Милоша код себе. У наредним годинама Милош је доста путовао, неколико пута је терао стоку по Босни и Херцеговини. О овом периоду Милошевог живота у време дахијске власти, не зна се много, скоро је тајна. Једино што је делимично извесно јесте да је Милош 1803. године хтео да ожени Љубицу, ћерку Радислава Вукомановића из села Срезојевица. Но, из некога разлога није могао, па је женидба обављена тек 1806. године. Тада му је Карађорђе био кум.

Тако је Милош дочекао 1804. годину и устанак. Имао је око двадесет четири године и још увек није био самосталан, него уз свога брата Милана, једног од првих које је Карађорђе позвао на устанак. Врло брзо ће Милош стећи чин војводе. По свему судећи уче-

ствовао је у чувеној бици на Мишару. О томе нема директног сведочанства, али имајући на уму да је у Мишарској бици учествовала војска са Рудника, а да је Милош био њен главни командант, тешко је веровати да је он није водио. Током борби, код Ужица 1807. године, Милош умало није погинуо јер га је турски метак опасно ранио. Када му је брат Милан умро у Букурешту 1810. године, за Милоша се све променило. Непосредно након Миланове смрти, имао је Милош тежак сукоб са Младеном Миловановићем па је прешао на страну Петра Добрињаца и Миленка Стојковића, који су били Карађорђеви противници. Када су ова двојица побегла из земље, Милош је позван на одговорност. Могао је и главу да изгуби, али захваљујући Карађорђу ипак се извукао.

Када је дошло до слома устанка, Милош је један од ретких који није напустио земљу. У Забрежју је срео Јакова Ненадовића који је пребацаивао своје благо у Аустрију: „Одатле све старешине Српске нагну у Немачку, где се коме учини прече; но Милош не хтедне, него удари низа Саву, и дође на Забрежје само с Димитријем и с једним сеизом, па онда сјашу да се одморе. На Забрежју из оне стране био је Јаков

Ненадовић, који, кад чује, да је Милош онде дошао, поручи му, да и он бежи у Немачку; и кад Милош не хтедне, онда Јаков сам пређе на ову страну, и стане га на то наговарати, говорећи му, да је већ све пропало, и да не гине лудо без невоље. На то му одговори Милош: 'Ја, брате у Немачку не ћу, нити имам куда: да ја с голим животом бежим у Немачку, а Турци за живота мога да робе и препродају моју стару мајку и жену и децу! Боже сачувај! Него идем у моју наију, па куд остали онолики народ, туда ћу и ја; доста је народа изгинуло са мном, не ће бити никаква неправда, ако и ја с народом погинем и пропаднем'. Па онда узјаше на коња, и дође управо кући у Брусницу" (Вук Караџић).

Изгледа да је Милош у прво време мислио да би се можда још могло ратовати са Турцима. Када му је дошло нешто од бивше војске Младена Миловановића он се одлучио да запоседне тврђаву у Ужицу пре него што Турци уђу у њу. Тада се одиграла она чувена епизода из његовог живота када је све своје вредне ствари поделио својим момцима. У Рудничкој нахији Милошу је пукло пред очима, распршиле су му се све илузије о могућем отпору. У међувремену је у Београд 17. октобра ушао Куршид-паша. Међутим, он није био сувише ратоборан с обзиром на то да је знао да је ово само победа оружја и да тек следи најтежи посао. Касније је, у октобру 1813, за заповедника Београдске тврђаве и управника Београдског пашалука поставио Сулејман-пашу Скопљака. Њему је пало у дужност да Србију поново среди да у њој започне нормалан живот. Стога је 19. октобра објављена амнестија. Но, амнестија се није односила на сва лица. Од ње су изузети на првом месту митрополит Леонтије, па тек на другом и Карађорђе. Захваљујући објављеној амнестији избегло становништво је почело из збогова да се враћа домовима.

Турци су морали међу преосталим устаничким старешинама да изабере некога за преговоре. Био је то Милош, који се Али-аги Серчесми, предаде и „положи оружје пред њим; но он им само узме сабље, а остало све им да на траг, и постави Милоша обор-кнезом над Рудничком наијом" (Вук Караџић). Нови оборкнезови и друге српске старешине постављени су,

као на каквој великој свечаности, уз пуцњаву топова, у Београду 3. октобра. Милош је задржао звање оборкнеза Рудничке нахије (оно које му је Серчесма доделио приликом предаје). Но, то је било тек привидно затишје које ће трајати само извесно време. Народ се заиста умирио, почео се враћати у села, а било је много и оних који су се вратили из Аустрије. Стање у Србији као да се смиривало, турска војска се постепено повлачила. Међутим, убрзо су Турци започели са терором, и све је почело да подсећа на дахијско доба. До тада се Милош Сулејман-паша Скопљаку толико наметнуо да га је везир постепено почео стављати испред осталих старешина. Могуће је да га се Скопљак највише плашио. Милош је био заиста једино крупније устаничко име које се налазило у Србији. Све остале војводе значајне у устанку биле су изван Србије. Вероватно је због тога Сулејман-паша 26. јуна 1814. године, поред дотадашње Рудничке нахије, Милошу под старешинство дао још и Крагујевачку и Чачанску нахију. Тако је Милош Обреновић под управом имао три нахије, и у том моменту он је међу српским старешинама био и званично најугледнији.

На дан 16. септембра 1814. године пукла је вест да је дошло до буне у Пожешкој нахији и да је води Хаџи Продан. Милош је одбио позив да буде вођа буне, напротив, помогао је Турцима да је угуше. Почетком 1815. године, у време највеће зиме, Срби су се повлачили по планинама, скривајући се и чекајући пролеће. Када је током фебруара 1815. године Сулејман-паша Скопљак опет почео терати кулчаре да поправљају београдске зидине, било је јасно да нема намеру да се заустави. Милош Обреновић је још од почетка фебруара био у Београду, где се налазио на позив Сулејман-паше Скопљака. Паша је, наиме, послао позив свим нахијским кнезовима да дођу са најпознатијим људима из народа и потребним бројем кулчара. Паша није хтео да пусти Милоша и било је свима јасно да је питање дана када ће бити посечен. Ипак, Милош је 10. марта 1815. године лукавством изашао из Београда.

Тако је у рано пролеће 1815. године почео Други српски устанак. Од самога почетка Милош Обреновић је био вођа устанка. Вођене

су бројне битке, а од већих су на Љубићу код Чачка (крај маја) и код Пожаревца (у лето). Но, Милош је већ тада схватио да нема снаге за војну премоћ. Стога је покушавао да преговара са Турцима, за шта му се убрзо указала прилика. Из Босне је надирао Куршид-паша, а из Македоније и Албаније – Марашли Али-паша. Милош је најпре почео преговоре са Куршид-пашом, чак му је у августу отишао у логор. Незадовољан преговорима Милош се некако опет на лукавство извукао из логора, а онда настао преговоре са другим турским пашом – Марашлијом. Заиграо је на велику суревњивост између Куршида и Марашлије, сваки се трудио да задобије заслуге за смиривање устанка. Зато је Марашлија био попустљив.

У суштини, од тада почињу стални преговори између устаника и Цариграда и Милош ће слати у турску престоницу бројне различите депутације. Док су трајали преговори, у Србији је Милош постепено учвршћивао своју власт. Ликвидирао је своје најжешће противнике (Петра Молера, Мелентија Никшића, Павла Цукића и др.), а онда је и Карађорђе ликвидирао у ноћи између 12. и 13. јула 1817. године када се тајно пребацио из Русије у Србију. Подигнуто је било још неколико буна против Милошеве самовладе, али их је он све вешто угушио. Након преговора који су трајали пуних четрнаест година, Турска је коначно попустила и Хатишерифом из 1829. године испунила приличан број захтева устаника. До тада је отекла река злата од Милоша ка поткупљивим турским везирима и пашама, чиме је управо највише и постигнуто.

Иако Хатишериф из 1829. године није донео било каква права Србима, него тек обећање Порте да ће у будућим преговорима разговарати са српским депутатима, ипак је он означио почетак краја турске власти. Хатишерифом из 1830. године Милош је добио право да се његова кнежевска титула наслеђује у оквиру његове породице. Добијање наследног кнежевства до тада је највећи Милошев успех у спољној политици, који је неизмерно допринео да Србија касније добије самосталност. Многима то неће дуго бити јасно, тврдећи да је Милош радио око наслеђа кнежевског достојанства искључиво

из породичног егоизма или своје сујете. Ништа нетачније од тога! Није небитно да ли ће кнез Србије дуговати свој престо наследном праву или Порти која га, онако како га именује, може и сменити. Док се у првом случају Србија, са независним кнезом који на чело долази по праву првенства наслеђа, може назвати неком, макар полунезависном кнежевином, у другом случају, када Порта одређује кнеза, Србија је потпуно зависна од Турске, сведена на ниво губерније.

Врхунац борбе за независност био је 1833. године, када је добијен нови хатишериф, назван „толкователни”, односно „изјаснителни”. Упућен је директно кнезу Милошу, што показује колика је сада његова важност. Наиме, Хатишериф из 1830. године био је на име београдског везира, док је овај из 1833. упућен директно Милошу. Стиче се утисак да је заправо тек када је стигао овај хатишериф, био завршен Други српски устанак. Истина, Србија још увек није постала и званично независна држава, али ју је делио тек корак од тога. Управо овим хатишерифом, који је врхунац али и последњи велики Милошев политички успех, Милош завршава оно што је започето још Карађорђевићевим устанком.

Након Хатишерифа из 1830. године Србија је добила аутономију, претворила се заправо у провинцију Србију која има свога кнеза и право да се самоорганизује, што је надаље значило да је турски управни систем, по коме су Милош и народне старешине управљали, морао да се мења. Поред тога, знатно се мењао и порески систем, што је утицало и на Милошев положај. Он је то јасно осетио, па је у структури власти мењао једино оно што је сматрао неопходним, а што му неће сметати у држању власти. То, међутим, није могло вечито трајати. У Србији се постепено повећавао број школованих људи, све мање спремних да трпе Милошеву, временом све већу, самовољу. У том контексту треба посматрати и велику Милетину буну из јануара 1835. године, коју су дигли Милета Радојевић, велики сердар расински, Милисав Здравковић Ресавац, Аврам Петронијевић и Ранко Мајсторовић. Са овом буном су се сложили и кнегиња Љубица, али и Милошев

брат Јеврем Обреновић. Но, Тома Вучић Перишић је успео преговорима да заустави буну; она је била прекретница, први пут су се народ и старешине ујединили против Милоша. Његова владавина постала је толико деспотска да су се ова два тако разнородна дела друштва, старешине и народ, до краја ујединили. И једнима и другима је било доста Милоша. Уз то, мора се рећи да су у свему учествовале и Порта и Русија, свака са својим интересима.

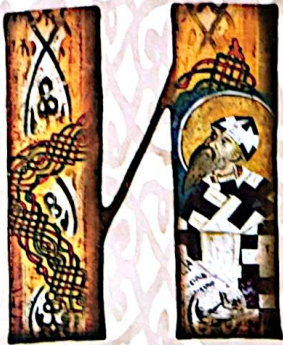
Последица ове буне било је доношење тзв. Сретењског устава, у фебруару 1835. године. Њиме је требало сузбити кнежеву самовољу од које нико више није био сигуран. Ради се о Уставу којим Русија и Турска, због његове изразите либералности, никако нису биле задовољне, што је Милошу добродошло и што је искористио да Сретењски устав одмах укине. Но, био је то почетак краја Милошевог апсолутизма. Коначно, у децембру 1838. године Порта је послала у Србију текст новог, такозваног Турског устава. Према њему, Милош је законо-

давну и извршну власт делио са совјетом, судови су постали независни, итд. Сада је његова бројна опозиција, тзв. „уставобранитељи“, коначно добила оно што је желела. Милош је тада био већ помало засићен влашћу, тако да његови млаки покушаји попут протестног одласка у Земун, у Аустрију, у мају 1839. никако нису посебно узбуђивали. Буна његових присталица током те године није успела, угушио ју је Тома Вучић Перишић, па Милош није имао другог избора већ да абдицира 13. јуна 1839. године. Наследио га је старији син Милан, али је, будући да је био малолетан, уместо њега владало намесништво. То је био крај тзв. прве владавине кнеза Милоша Обреновића.

Милош се у Србију вратио крајем 1858. године, када је имао 76 година. Тада је искористио прилику и укинуо тај омрзнути Устав из 1838. године, који га је и отерао са власти. Но, неће дуго владати, умро је 27. септембра 1860. године. Наследио га је кнез Михаило који је убијен 11. јула 1868. године.

ЈОСИФ РАЈАЧИЋ

патријарх српски

лија Рајачић рођен је 20. јула 1785. године у Лучанима. Отац Лука му је био свештеник, а мајка је била из познате српске породице. Најпре је учио у немачким грађанским школама, а након тога је наставио своје науковање у Загребу, Карловцима и Сегедину. Код пијариста је завршио прве две године филозофије. Онда је отишао у Беч, али студије ипак није завршио. Био је у рату, служио је у ђачком батаљону (1809), и борио се против Наполеона кад је напао Беч. Студије није наставио, већ се 10. априла 1801. године замонашио у манастиру Гомирју. Ту је једно време био свештеномонах, а онда је као протосинђел службовао на Епископском двору у Плашком. Дана 20. децембра 1811. године био је унапређен у архимандрита и службовао као архимандрит гомирски и администратор Епархије пакрачке. Митрополит карловачки Стефан Стратимировић га је 24. јуна 1829. у Саборној цркви у Карловцима посветио за епископа далматинског.

Јосиф Рајачић је као далматински владика радио на томе да се отвори Клирикална школа у Шиденику. Због свога деловања долазио је у сукоб са тадашњим политичким властима, што је довело до тога да 5. јула 1833. године буде премештен за епископа у Вршац. Епископ Рајачић је био најзаслужнији што је положен темељ вршачком гимназијском фонду. Није желео да остане у Вршцу, тражио је да га преместе у Бачку епархију, што му није пошло за руком.

Током августа 1842. године биран је нови карловачки митрополит. На Народно-црквеном сабору није дошло до договора, тако да је аустријски цар сам одабрао и поставио Јосифа Рајачића на то место: „Био је то последњи сабор са феудалним сјајем. Племићи су се натicali у раскошу духа, кочија, слугу – у првом реду Петар Чарнојевић и Јован Нако, који је на сабор као гост дошао. Владике су сви са сво-

јим хинтовима у Карловце дошли, с хусарима, јегерима, лакејима, понајвише на четири коња” (Теодор Мандић). Биће то први пут да је при избору карловачког митрополита цар директно спровео своју вољу; овај преседан поновио је 1881. године, када је именовано епископа бачког Германа (Анђелића) за српског патријарха.

Јосиф Рајачић је постао поглавар Карловачке митрополије у тешко време, великог суочељавања Мађара и Јужних Словена, али још већег сукоба између Аустријанаца и Мађара у Аустроугарској, у чему је митрополит Рајачић узео посебно учешће. Остала је у сећању његова дуга и значајна беседа коју је одржао 9. јуна 1844. године у Горњем дому у Пожунској дијети. Тада је, између осталог, затражио да се отвори свештенички семинар, да се гимназије у Карловцима и Новом Саду уздигну у ранг пуних гимназија, али и да се поправи стање у тадашњим учитељским школама: „Јер колико се с једне стране мора старати, да одбије од цркве и народа нашега све опасности, толико с друге мора пазити да га лукавство католицизма, а може бити и протестантизма не надмудри” (Јован Радонић). Од свега траженог морао се задовољити Митрополијском штампаријом у Карловцима.

Велика револуција, која се ширила из Париза 1848. године захватила је и аустријске земље. Митрополит Рајачић је 1. маја 1848. године сазвао Народно-црквени сабор – све очи биле су упрте у њега: „Познат дотле као родољуб и одлучан борац за права народа и цркве, уживао је Рајачић симпатије српског народа, који је у тешким приликама почео да гледа на њ као на свога поглавицу. Иако окретањем, промишљив, одлучан и смео, Рајачић се у први мах колебао. Није хтео брзо да се определи ни на једну ни на другу страну, и ако га је Матија Бан, по налогу Гарашанина, наговарао да одлучно иступи против Мађара” (Јован Радонић).

Мађарска влада је тражила да се рад Скупштине заустави, али је он ипак настаљен. У њеном раду учествовали су представници целокупног српског народа и прогласили митрополита Рајачића за патријарха, што је Царским патентом од 15. децембра 1848. године и потврђено: „Ми смо закључили достојанство патријарха, као највише власти црквене, опет установити онако, као што је у пређашња времена постојало, и са столицом митрополита карловачког скопчано било. Титулу и достојанство дајемо Ми верном нашем и љубазном митрополиту Јосифу Рајачићу” (Царски патент од 15. децембра 1848. године). Истим манифестом је генерал-мајор Стеван Шупљикац признат за српског војводу.

Недуго затим цар је донео Октроисани устав (4. марта 1849), којим је, између осталог, гарантовано и будуће устројство Војводства Србије, али је уједно остављена и могућност његовог спајања са неком другом круновином. Коначно, Царским патентом од 18. новембра 1849. године основано је Војводство Србија и Тамишки Банат. Међутим, Рајачић је, испоставило се с правом, био веома опрезан па је опомињао: „Не наглите да што не урадите, чега би се могли стидети, или што би светињи нашој, цркви и народности, штету нанети, славу протаца, славу и чест народну помрачити и образ наш оцрнити могло. Радите све као народ славан, као народ слободан, као народ паметан, зрео и мудар, као народ храбар, вјеран и српске славе достојан.”

Беч је сматрао да Војводство Србија и Тамишки Банат представља награду и високи дар милости Србима за учешће у Револуцији 1848/49, на страни двора. Међутим, Срби нису били задовољни таквим решењем, јер је нова круновина у великој мери одступала од Војводине Србије прокламоване на Мајској скупштини 1848. године.

На културном плану патријарх Рајачић је доста урадио. Основао је неколико основних школа, у његово време је школовање у Карловачкој гимназији уздигнуто са шест на осам разреда, а основана је и Митрополијско-гимназијска штампарија. Током 1854. године патријарх Рајачић покушао је да у Сремским Карловцима оснује Српски универзитет, али није успео.

Аустријски царски двор цара Фрање Јосифа I није био наклоњен патријарху Рајачићу тако да је често било сукоба. Посебно су били тешки сукоби приликом покушаја двора да преузме именовање српских епископа. Патријарх Рајачић је био истрајан у свом ставу да епископе може именовати једино Свети архијерејски синод Карловачке митрополије.

Последњи ударац који је патријарх Јосиф Рајачић морао да истрпи било је укидање Војводства Србије и Тамишког Баната 1861. године. Протестовао је код аустријског цара, али је успео једино да издејствује састанак Народно-црквеног сабора, започетог 2. априла 1861. године. Патријарх Рајачић се упокојио 1. децембра 1861. године. Сахрањен је у Сабornoј цркви у Карловцима: „Рајачић је био ванредан човек, ванредне су биле и прилике у којима је живео. Чврст карактер његов није се дао никаквим притиском од горе или од доле ни сломити ни саветовати, као што није никада ни натраг устукнуо, кад су каткад гдјекоји од епископа против њега јавно или тајно фронтдирани” (Теодор Мандић).

У историји је остао запамћен највише по томе што је управо на Мајској скупштини 1848. године проглашен за патријарха српског: „радило се, овде, о једном поступку који је, са црквено-канонског гледишта, био сасвим произвољан, иако је са национално-политичког гледишта имао велики значај” (Ђоко Слијепчевић).

ВУК КАРАЏИЋ

ук Караџић рођен је 26. октобра 1787. године у Тршићу код Лознице, као шесто дете у породици која се доселила из Херцеговине (Дробњац). У манастиру Троноши добио је прво образовање, а онда је током Првог српског устанка био писар код јадарског војводе Ђурчије. Од 1804. године је у Сремским Карловцима где је наставио науковање код наставника Лукијана Мушицког. Ту није остао дуго, прешао је у Петрињу у Хрватској, а потом се 1807. године вратио у Србију. Радио је као секретар код војводе Јакова Ненадовића 1807, а потом и у Правитељствујушчем совјету 1809. године. Од 1810. године био је учитељ у

Београду, а онда и царински и судски чиновник у Кладову, Брзој Паланци и другим местима. Након пропасти устанка 1813. године одлази у Беч.

У Бечу се Вук Караџић упознао са Јернејем Копитарем којег је за себе заинтересовао списом у ком описује пропаст српског устанка. Тај спис је био намењен *Новинама сербским* које су тада издавали Димитрије Давидовић и Димитрије Фрушић. Копитар је био цензор па га је морао прочитати. Јернеј Копитар је добро познавао књижевне прилике Срба, и сам је писао о неким српским писцима, посебно о Доситеју Обрадовићу. Код Вуковог текста привукао га је необичан језик: „Копитар зажели да ме види, и спријатељи се са мном. Међу другим разговорима била је реч и о српским народним песмама. Видећи да их ја много знам, Копитар ме стаде наговарати да их записујем – што више, то боље – а после у име Бога и штампам” (Вук Караџић).

Под Копитаревим утицајем Вук је почео да ради на српској књизи. Године 1814. је, посећају и са многим недостацима, издао српску *Пјеснарицу*. Исте године, излази и његова прва граматика: *Писменица сербскога језика, ѿ говору ѿпросиога народа*. Копитару су се књи-

ге веома допале те је за Вука тада рекао да је граматички геније. Вук је 1815. године отишао у Срем где је једно време боравио у манастиру Шишовцу код Лукијана Мушицког. У Карловцима је открио Тешана Подруговића. Од њега је чуо и записао многе српске народне песме.

Већ 1815. године Вук је издао књигу *Народна србска пјеснарица. Часић виџора*, са 100 женских и 17 мушких народних песама. Током 1818. године је објављен *Српски рјечник*, а те године је изашло и друго издање *Писменице*. Тада се одлучио да изврши ортографску реформу српског писма. Вуков *Српски рјечник* „значи прекретну тачку у развоју нашег књижевног језика и правописа” (А. Белић). Већ тада Вук је тражио да књижевни језик буде чист народни. Тим језиком се најчистије говорило између Дрине и Мораве, па је Вук хтео да се тај језик употребљава и у књижевним делима. Управо у *Рјечнику* извршена је и ортографска реформа заснована на начелу да један глас има и један знак. Први пут су употребљени знаци: њ, љ, ђ, њ, џ, ј, и афирмисано чувено начело: Пиши као што говориш.

Посебну пажњу изазвала је његова критика два романа Милована Видаковића: *Уса-*

мљени јуноша (1815) и Љубомир у Јелисијуму (1817). У оба текста, објављена у *Новинама сербским* Вук полемише о питањима језика и књижевности.

Вук се 16. јануара 1818. године оженио са Аном Краус. Осим ћерке Мине и сина Димитрија сва су им деца поумирала. Мина се 1858. удала за Алексу Вукомановића, док му је син Димитрије доносио само проблеме, да би након Вукове смрти због пијанства био истеран из српске војске (1868).

Током 1819. године Вук Караџић је отишао у Русију, где је упознао историчара Карамзина, књижевника Жуковског, затим Шишкова, грофа Румјанцева и др. У Петрограду је дошао у додир са Лондонским диблијским друштвом и добио понуду да за њих на српски преведе *Нови завети*. Иако је Вук на време завршио превод, објављен је превод Атанасија Стојковића, професора у Харкову, тако да ће Вуков бити штампан тек 1847. године.

Вук је у Србији боравио само две године, од 1820. до 1822, све због сталних сукоба са кнезом Милошем Обреновићем. Отишао је у Немачку где је планирао да учи медицину, али је од те намере одустао. Уз помоћ Јакоба Грима штампао је књигу српских народних песама, упознао Гетеа и још неке значајне уметнике. До тада су му из штампе у Лајпцигу изашле *Српске народне приповијетке* (1821), *Народне српске ђесме у четвори књије* (три изашле 1823, а четврта 1833). Вук је већ тада толико познат научник на пољу језика и књижевности да му је руски цар 1826. године дао пензију. То је време када почиње да излази алманах *Даница*, најпре за 1826. годину, а потом редовно за сваку годину.

Вук се скоро за стално настанио у Бечу, тек је повремено одлазио на нека путовања. У Србији је био од 1828. до 1831. године када је помагао при превођењу чувеног Наполеоновог Грађанског законика. Добио је место у Београдском суду, али, након тешке увреде коју је доживео од Милошевог окружења, 1832. године оставља Србију за стално и враћа се у Беч. Тада је и настало његово чувено *Писмо кнезу Милошу*, у ком, озлојеђен, износи своје, због личне повређености, претеране ставове. У Да-

ници је објавио више историографских радова о Првом српском устанку, као и монографију *Милош Обреновић, књаз Србији* (1828). У исто време, 1831. године, пише свој тајни спис, тзв. *Тајну књију*, која још увек није објављена.

Од 1834. до 1836. Вук је путовао по југозападним крајевима (Далмација, Бока которска, Црна Гора), а за све то време издржавао се од помоћи коју је добио од Руске академије наука. Тада су му изашле *Народне српске њословице и групе различне, као оне у обичај узете ријечи* (1836), посвећене П. П. Његошу. У предговору ове књиге Вук објашњава своју језичку и правописну реформу, коју ће допунити у првој полемици са Јованом Хаџићем 1839. године.

За све ово време Вук је имао жестоку опозицију, јер је сматрао да не треба писати славеносерпским већ народним језиком, тражио фонетски правопис и уводио нове словне знаке. Посебно је био нападан због тога што је слово „ј” узео од католика. Митрополит Стратимировић му је био један од најжешћих противника, тако да Вук није имао много својих присталица. Део тих полемика објавио је у *Писмима о српском правопису и језику* 1845. године.

По Срему, Славонији и Хрватској путовао је 1837/38, а 1841. године поново је у Далмацији. На кратко долази у Србију (1848. и 1852). За то време излазе му три књиге дефинитивног издања *Српских народних ђесама* (1841, 1845, 1846), а појављује се и превод *Новој завети Госиода нашега Исуса Христга* (1847), затим друго издање *Српског рјечника* (1852), друго издање *Српских народних њословица* (1849), *Српске народне приповијетке* (1853), *Примјери српкословенског језика* (1857). Такође, током 1849. године покренуо је научни зборник *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва шри закона*, али је изашао само један број, а у њему углавном текстови с тематиком из етнографије.

У периоду од 1859. до 1861. године опет долази у Србију, овај пут и породица је с њим. Тада му излази књига о *Правишљесивујущем совјету* (1860), а затим и четврта књига бечког издања *Српских народних ђесама* (1862).

Током тридесетих година Вук је од Српске православне општине у Трсту добијао сталну помоћ, а од 1835. године и кнез Милош му је давао пензију. Вуково материјално стање се потпуно поправило када се у Беч, одступивши од престола, доселио и сам кнез Милош. У то време Вук са кнезом Милошем и његовим сином Михаилом одржава сталне везе и они га помажу.

Вук је умро 26. јануара 1864. године, а његови посмртни остаци су 1897. године пренети из Беча у Београд и сахрањени уз велике почести у порти Саборне цркве поред Доситеја Обрадовића.

Збирке народних песама *Српске народне њјесме*, укупно 4 књиге са 1045 песама (793 лирске и 252 епске), *Српске народне њјословице*, и *Српске народне њјриповијењке*, јесу, како Ј. Деретић каже: „канон наше народне књижевности. Њима треба захвалити што су наше народне умотворине уопште добиле статус

књижевности и то књижевности високог и највишег ранга, које представљају националну класику.”

У филологији је Вук оставио такође неизбрисив траг: написао је прву граматику и први речник српског језика, урадио је две реформе – азбучно-правописну и књижевно-језичку, из којих су произашли данашња српска азбука и модерни српски књижевни језик: „То су четири основне тековине делатности Вука Караџића у домену језика, на њима се темељи његов значај као филолога” (Ј. Деретић).

Вук Караџић је створио азбуку у коначном облику са тридесет слова, од којих су шест нових: њ, ј, љ, њ, њ, џ. Ту је доследно спроведен фонетски принцип, сваки глас се пише једним словом и свако слово обележава један глас. Тако је спроведено чувено начело: Пиши као што говориш, а прочитај као што је написано. Вукова ћирилица није само лака и елегантна, већ се лако и учи.

ГЛИГОРИЈЕ ВОЗАРЕВИЋ

Глигорије Возаревић рођен је 1. августа 1790. године у малом фрушкогорском селу Лежимире. Како је провео године до 1812, када се пребацио у Земун, не зна се. Ту, у Земуну је радио као послужитељ у гостионици. Овим послом није био задовољан, желео је да буде „књиговезац и књигопродавац”, тако да је 1816. године прешао у Београд. Успео је да од ћерке кнеза Милоша – Перке (Бајићке) добије новчану помоћ и оде на школовање у „стране напредније земље”. Између осталог школовао се и у Бечу, био је шегрт у књиговезачкој радњи Јакова Хермана, а 1826. године већ је био калфа. Тада пише Вуку Караџи-

ћу и тражи да му овај нађе какво друго место у Бечу, хоће све да ради па макар и „галантерицао”. Након тога је једно време радио као књиговезац код неколико мајстора у Бечу.

У Београд се вратио 1828. године (можда већ 1827) и отворио занатску књиговезачку радњу. Београд је у то време још увек био турска махала, са много Турака. Књиговезачки алат су му купили пријатељи у Бечу. Најпре је унајмио мали дућан преко пута данашње Саборне цркве, а онда је радњу преселио нешто даље. Та нова зграда је била другачија, у њу се улазило са улице, преко неколико камених степеница: „прозори на радњи имали су стаклена окна, а не „пенџерли – хартију” као остали у вароши. Књига која је висила над улазом, обележавајући Возаревићево занимање, а и стаклени прозори на дућану, збуњивали су Турке, који су улазили да виде да ли је то берберница или радња за оправку сатова” (Милица Цврчанин).

Била је то прва српска књиговезачко-књижарска радња у Београду, иако мала, била је довољно велика да је запази немачки путописац Ото Дубислав Пирх: „...још нашао нешто, што је право благо за странца – једног књиговесца, мајстора – Гаврила, Србина, који врло

добро говори немачки, лепо ради, познаје све боље људе у вароши, а веома је услужан. За сад се мора сматрати за јединог представника књижевности, у његовом дућанчићу има српских, немачких и француских књига.”

Већ тада Возаревић почиње да размишља о томе да објављује књиге. Када је Србија 21. маја 1831. године набавила државну штампарiju, Возаревић, до тада књиговезац и књижар, одлучи да постане и издавач. Прва књига коју је издао била је *Српска стихоиворенија* од Гаврила Ковачевића. Ово је прва књига коју је штампала Књажевска књигопечатња. Одштампана је у августу 1832. године у тиражу од 500 примерака.

Након првенца, Глигорије Возаревић је објавио календар *Београдска лира* у три књиге (1833–1835), потом Давидовићев *Забавник* (1833–1836), *Живој св. Алексија* у стиховима, *Живој њректасној Јосифа* (1836. и 1843), *Бој змаја с орлови* (1839), *Каравасија* (1843), алманах *Голубица* у пет књига (1839–1844), *Бој на Косову* у стиховима (1836. и 1843), *Песму храбрим Србијаном* (1844), *Поздрав Србији из Хрватске* од О. Острожинског (1845), и започео сабрана Давидовићева дела (1846), али је изашла само *Историја српског народа*.

Најважнијим Возаревићевим издавачким подухватом сматрају се *Целокућина дела Доситеја Обрадовића*, објављена од 1833. до 1836, а 1845. године и десета књига. У предговору првој књизи, Возаревић каже: „Књиге ове нису такве, да и се човек наситити може док и један пут прочитамо, ако ћеш и по сто пута читати опет жељу и нагон неки у читању остављају по често и предузимати и сад ово и сад оно красно и поучително у њима место или сам за себе или за другог кога на ново прочитавати и понаврати. Оне су право благо и адиђар Србљину сваком или као богати магазин неки из ког се у свако доба и у сваком случају лепо што, нежно и полезно за ум и срце човечије изводити може.”

Зна се да је из државне штампарије између 1832. и 1839. године изашло око деведесет књига, од тога Глигорије Возаревић је сам издао двадесет. Он је објављивао књиге четрнаест година, укупно их је издао око тридесет, а неке су имале два или три издања. Његов пример је утицао на многе, тако да су се појавили и други издавачи, али и многи књижевници: „радећи свој занат, уједно је био и покретач многим књижевном предузећу” (Милан Милићевић).

У време када је, по наређењу кнеза Милоша, штампарија била измештена у Крагујевац „преселио се са алатом, калфама и шегртима својим, ради везивања књига Кнажевске печатње и Глигорије Возаревић, књиговезац и књигопродавац београдски”, а „књигопродавницу своју оставио је у Београду на истом месту, где је и била, да њоме рукује његова домаћица.” У Крагујевцу ће бити до 1835. године.

Возаревић је у Београду био изузетно цењен, па су га називали „љубитељ чтенија”, „ревнитељ књижевности” итд. Иако сам није писао, радо се дружио са књижевницима: „У његовој кући скупљала се сва тадашња интелигенција, Његова гостољубивост, љубазност и уредност његове жене све је привлачила” (*Српске илустриране новине*). Обилазили су га Вук Караџић, Димитрије Давидовић, Димитрије Исајловић, Цветко Рајовић, Лазар Арсенијевић Баталака и др. Код њега у књижари су читане новине, вођени су разговори, а по многим

овде се зачала и идеја о формирању данашње Народне библиотеке. Она ће бити основана 15. фебруара 1832. године. Новчано су је многи помагали, а некако се највише спомиње Јеврем Обреновић, док ће Лукијан Мушицки поклонити своју личну библиотеку од око хиљаду књига. Народну библиотеку даровали су и Сава Текелија и Матица српска, затим Димитрије Давидовић, Јован Хаџић, Јован Миловук и др. У почетку је библиотека била смештена у Возаревићевом стану, потом у кући и на крају је пренета у посебну зграду.

Приликом зидања садашње Саборне цркве у Београду, кнез Милош је наредио да родбина ископа своје мртве који су били сахрањени око старе цркве, а Возаревић је ископао гроб Доситеја Обрадовића: „покупио кости Доситејеве код старе цркве, која је срушена, да начини места новој, па оправши их у вину и метнувши у свилену кесу, стави их у ковчежић, који по опелу наново укопа код западних врата нове цркве, узидавши стару плочу са новим натписом” (*Српске илустриране новине*). Том приликом Возаревић је скоро побожно ставио све Доситејеве кости у један ковчежић и у боцу пуну уља ставио једно мало писамце по којем су 15. септембра 1897. године када су Доситејеве кости биле по трећи пут сахрањиване, препознали да су Доситејеве. Једну кост из кажипрста је тада задржао за себе, њу је оковао у злато и као драги камен уградио у своју бурмутицу. С том бурмутицом је и сахрањен.

За Возаревића се тврди да је био веома скроман човек, ретко је долазио на владарев двор или код митрополита, није се трудио око политике. Друговао је са Симом Милутиновићем Сарајлијом, био му је кум и крстио оба сина (Милутина и Драгишу).

Умро је 10. јануара 1848. године, а сахрањен је код цркве Светог Марка. Године 1927. године по наређењу Општине преорано је место где се налазило гробље, његов гроб је нестао, а кости није имао ко да извади и сахрани на другом месту. Тако је нестало гробно место првог београдског књижара, првог издавача књига у Србији, оснивача прве јавне библиотеке у Београду, онога који је први објавио сабрана дела Доситеја Обрадовића.

СИМА МИЛУТИНОВИЋ САРАЈЛИЈА

има Милутиновић Сарајлија рођен је 3. октобра 1791. године у Сарајеву, од оца Милутина, веома имућног трговца, и мајке Анђелије. Порекло им је испод Дурмитора. Због куге су се селили два пута, први пут из Србије у Сарајево (тада се и Сима родио), онда у Земун (1793), па опет у Београд. Симин отац Милутин успео је да се у време Турака (Мустафа-паше) од трговине стоком и житом у Београду јако обогати. Но, када су дахије убиле Мустафа-пашу (1799) Милутиновићи су побегли у Аустрију, у Земун. Сима је још док су били у Београду пошао у школу. Отац је покушавао Симу да убеди

да настави породичну трговину, али је овај то одбио и наставио школовање, најпре две године у Сегедину код учитеља Дамјана Алагића, а онда две године у Латинској школи. Током 1806. године Сима је наставио школовање у Гимназији у Карловцима, но већ у трећем разреду су га истерали јер је писао шале на рачун митрополита Стефана Стратимировића. Тиме се завршило редовно школовање Симе Милутиновића.

Током 1807. године Сима Милутиновић је учио код неког Грка у Земуну, од ког је доста слушао грчку митологију, па ју је искрено заволео. У време Карађорђевог устанка, 1808. године, прешао је у Србију, а затим је на Дрини, код Зеке Буљубаше служио као писар; 1809. године је био писар у Правитељствујушчем совјету у Београду.

Умео је да оцени време у којем је, бележио је оне догађаје које је видео и о њима чуо. Током 1811. године упознао се са Вуком Караџићем, а имао је ту привилегију да спусти ковчег Доситеја Обрадовића у гроб. Већ тада је писао и прве песме. Када је дошла 1813. година накратко се вратио код Зеке Буљубаше на Дрину, одакле га је Младен Миловановић послао у Темишвар у дипломатску мисију. Након

слома устанка почело је Симино ломатање, најпре у Земун, па преко Панчева у Арад. Сава Текелија му је помогао да дође у додир са заробљеним Карађорђевим војводама, а потом је ишао у Беч да тражи њихово ослобађање.

После Беча одлази у Далмацију где једно време ради као приватни учитељ у селу Стрмици. Током 1814. године опет је у Сарајеву, одакле се вратио у Србију, у службу код владике Дионисија у манастиру Благовештење. Но, због неке завере против Турака бежи код ужичко-шабачког владике Дели Папаза (Грк Данило).

На почетку Другог српског устанка Сарајлија се вратио у Србију и радио као писар код више значајних људи, од којих је свакако најважнији Јован Обреновић. Биће једно време писар и у Народној канцеларији.

Кренуо је потом у Русију, будући да су му се родитељи још од раније тамо склонили од Турака. Но, немајући новца за цео пут, зауставио се у Видину, где је прво код једног Турчина чувао бостан, а онда био учитељ у школи. У то време имао је завршен нацрт *Тројесесийарсџива* и шездесет пет лирских и космичких песама. Данас се сматра да су му то најлепше песме: по духу романтичарске, веома се разликују од песама насталих у духу тада владају-

них сентиментализма и класицизма. Писане су скоро чистим народним језиком: „Ипак, оне нису подражавање народне песме већ представљају самосвојан израз песника снажне имагинативне снаге који, први пут у нашој поезији, тежи да оствари синтезу домаћег и страног, народног песништва и класичне традиције, словенске и античке митологије” (Јован Деретић). Већина ових песама пронађена је у рукописима тек након песникове смрти. Да су објављене када су настале, потврдиле би да се српски лирски романтизам родио више од тридесет година раније.

Турци су Симу Милутиновића потом бацили у тамницу, оптужујући га да је учествовао у завери Грка („хетериста”) против Турака. Из тамнице је изашао 1818. године одакле је отишао у Београд, у службу код Јована Обреновића. Коначно, 1819. године опет је кренуо у Русију. Оца је затекао у Кишењеву, где је упознао и доста Карађорђевићких војвода. Мајка је у међувремену умрла.

У Русији је боравио четири године. За то време писао је *Сербијанку*, коју је, уз помоћ кнеза Милоша, штампао у Лајпцигу 1826. године. То је стихована хроника Првог српског устанка. Сами стихови имају посебну вредност, чак су поједини десетерци били директно надахнуће Петру II Петровићу Његошу за његов *Горски вијенац*: „у толикој мери, да се ни по менталној звучности ни по унутрашњем капацитету не разликују од најбољих Његошевих стихова” (В. Петровић). Овом помало чудном песничком књигом Сима Милутиновић постао је славан српски песник. Чак је понеки сматрају и српском Илијадом. „Српска Библија, како су је прозвали, доста је нечитко, више историјско него песничко дело. Изгледа да овим није речено све о њој. Она и даље чека свога тумача, писца и историчара књижевности који ће је до дна ишчитати, наћи у њој не само збрајање историјских догађаја, већ и поезију. Стотину и више година говори се о њој као о песничком делу, али нико да се прихвати посла да је до краја ишчита и протумачи њена мутна, али надахнута места” (Миодраг Поповић).

У Лајпцигу се Сима Милутиновић задржао годину дана (1825/26) и за то време је

слушао предавања на Универзитету. Упознао је немачке књижевнике Јакоба Грима, Гетеа, Хердера, Уланда, итд. Исте године изашла му је и књига *Неколике ђјеснице*. Током 1827. године штампао је збирку песама *Зорица*.

На позив кнеза Милоша кренуо је у Србију, међутим, нагло је променио план и упутио се на Цетиње. Ту се четири наредне године бавио васпитањем младога Рада Петровића, будућег Петра II Петровића Његоша. У Србију се вратио 1831: бавио се различитим пословима, између осталог и историографским. Добио је наруџбину да изради историју Другог српског устанка. *Пјеванију црногорску и херцеговачку* издао је током 1833. године, а *Историју Црне Горе од искона до новијег времена* 1835. године.

У Лајпцигу је 1836. године штампао *Историју Србије од ђочешка 1813. до конца 1815*, наруџбину кнеза Милоша и *Тројесетарство или сербске ђри милине* (1837). Након обављених послова око ових издања, 1839. године кренуо је на траг у Србију. Успут је неко време провео у Будиму где је упознао Марију Поповић Пунктаторку и њоме се и оженио. Био је познат и популаран, толико да су га српски ђаци у Пешти крунисали венцем, проглашавајући га најбољим српским песником. Управо тада је упознао и младог Јакова Игњатовића: „...морао је лично бити веома јак и сугестиван човек, јер су се сви његови савременици, сем Вука, а било је међу њима и генијалних и од њега много образованијих ђуди, очаравали њиме и поводили се за њим” (В. Петровић). Но, било је и супротних мишљења. Вук Караџић га је прогласио „напола лудим човјеком”, а Гете о њему каже: „Истинска безазленост и честитост својствена његову народу, одлика је и њега самог и његова пева.”

По повратку у Србију постао је управитељ основних школа, но, завадио се са кнезом Михаилом па је 1840. побегао из Србије. Током 1844. године изашло му је *Троједрајство*. По обарању Обреновића са власти вратио се 1846. у Србију и постао секретар Попечитељства просвјешченија, а онда и апелациони судија. Недуго потом се упокојио, 30. децембра 1847. године.

Поред до сада споменутих дела, Сима Милутиновић је написао две драме: *Дика Црногорска* (1831) и *Обилић* (1837). Остале су недовршене *Трагедија војска Карађорђа* и *Оцаклија Зубанова*. *Трагедија војска Карађорђа*, у своје 34 појаве, представља нешто посебно: „на сцени се појављују читаве поворке утвара, анатемњака, авети и разних других сила мрака на челу са Сатаном. У прве две трећине драме главни јунак је сам Карађорђе, а у последњој трећини, где се приказују догађаји после његовог убиства, улогу главног јунака преузима одсечена глава Карађорђа” (Јован Деретић). Само убиство Сарајлија приказује као последицу деловања космичких и историјских сила, а све уз помоћ сила мрака. Кривица Карађорђа је у томе што је напустио Србију у тренуцима када је она била у највећој опасности. Он је све време неко више биће, носилац великих идеја, али стално под теретом таквих захтева.

Сима Милутиновић је у своје време био најпознатији као песник. Сматран је највећим

српским песником тога времена. Његов помало мутни стил сматран је генијалним, а додатно је распаљивао машту чудним фразама и непознатим кованицама. Код њега царује разобручена имагинација, необуздана фантастика, склоност ка бизарном, чудесном. „Међутим, у Милутиновићевим стиховима местимично се налазе стихови са толико снаге, маште и полета, да се мора признати, да је у њему било неке сирове, или разрешене, или рудиментарне даровитости. Милутиновић је имао и бујну машту, ванредну ширину духа, али му је апсолутно недостајао смисао одабирања” (В. Петровић).

Значај Симе Милутиновића Сарајлије је у нечем другом: био је узор свим песницима који су долазили, охрабрио их и указао им како да стварају своја изворна дела, без сувишног копирања и имитација што му је можда и највећа заслуга. Он је био учитељ Петру II Петровићу Његошу, највећем српском и црногорском песнику, претеча тзв. „херојском песништву”, уз њега су то још једино Његош и Ђура Јакшић.

ЛАЗАР АРСЕНИЈЕВИЋ БАТАЛАКА

Лазар Арсенијевић Баталака рођен је 1795. године у Буковику код Крагујевца. Синовац је познатог Атанасија Антонијевића, проте из Буковика, онога који је заклео устанике у Орашцу 1804. године. Школовао се у Великој школи током Првог српског устанка. Могуће је да је ту слушао предавања великог Доситеја Обрадовића. Када је устанак пропао он се 1813. године пребацио у Аустрију. Једно време је у Новом Саду, а онда иде у Русију. У Хотину и Кишињеву провео је више од десет година. У избеглиштву се дружио са Карађорђећем, поп Луком Лазаревићем, Вулом Илићем и осталим избеглим вођама

Првог српског устанка. Издржавао се тако што је подучавао децу богатих српских избеглица.

Током 1827. године Баталака се вратио у Србију и одмах добио државну службу у надлештвима: најпре у Пожаревцу, потом у Кладову, Крагујевцу, Београду, па у Смедереву. Док је служио у Крагујевцу надимак Баталака дао му је Димитрије Давидовић. Доласком Карађорђевића на власт 1842, нагло је напредовао у служби, најпре је постао државни саветник, онда капућехаја у Цариграду (1846), да би 1848. и поново 1852/54. године постао министар просвете и правде. Након повратка Обреновића на чело Србије Баталка пада у немилост, чак је једно време провео и у затвору.

Пензионисан је током 1858. године и од тада пише мемоаре (1858–1864), који су постепено прерасли у *Историју српског устанка* што га је управо уврстило у ову књигу. Његова *Историја* је први, и то сјајан покушај да се, на основу обимне документације и са критичким освртима, пружи потпуна историја Првог српског устанка.

Баталака је веома вешто и зналачки искористио аутентичну историјску грађу која му је била на располагању. Но, његова књига је ис-

товремено и мемоарски спис, будући да је он већину догађаја преживео, а актере устанка лично познавао, због чега Арсенијевић није успео да избегне личне ставове. На првом месту исказао је наклоност према Карађорђу, није крио да не трпи Вука Караџића, нема добрих речи ни за руског посланика Родофиникина ког назива злим духом српским.

За Баталакине мемоаре можда се може рећи да су најважније домаће дело које обрађује Први српски устанак. Књига је писана „живо, прегледно и јасно, премда нешто старинским стилем нашег књижевног, предвуковског XIX века, у коме још није била створена научна и књижевна терминологија за многе појмове и мисаоне преливе. Писана искрено и отворено, заснована на многим прворазредним историјским документима и провереним казивањима, доста добро компонована и широко конципована” (Владимир Стојанчевић).

Арсенијевић је у својим мемоарима уопштио неколико крупних тема и питања из Првог српског устанка. Тиме је показао изузетну способност да повезује појаве и чињенице, што је одлика правог историјског метода. Покушао је да објасни прави смисао и значење

Устанка, као и питање ослобођења српског народа од Турака, али не само у оквиру Београдског пашалука. Отишао је корак даље проучавајући могућност да се ослободе сви Срби који су под Турском, што га је опет довело до неизбежног питања односа између Срба и Турака, односно између Турске и Русије, што доводи до проблема политике везаности устаника за Русију о чему износи веома интересантне ставове. Баталака није антируски оријентисан, али даје критику овог царства, и пренаглашава улогу руског посланика Родофиникина дајући му у својој књизи сувише значаја и простора.

Све Баталакине симпатије су на Карађорђевој страни. За њега је он једина личност која је била способна да у народу одржи унутрашње јединство, али и борбено расположење према Турцима. Због тога је сувише потценио рад осталих устаничких вођа, због чега је дошао у сукоб са Вуком Караџићем, а његова по-

лемика умела је да пређе у пристрасно тумачење Устанка и његових вођа.

Пишући своје мемоаре сам Арсенијевић можда и није имао неких великих научних амбиција: трудио се да буду течно и прегледно написани, да буду више поука читаоцу него забава, да их напише тако да их може читати широк круг читалаца и у томе је у потпуности успео. Његово дело је било изузетно популарно током XIX века. Истовремено, оно је и озбиљан историографски рад „јер држим да ће моћи осветлити таму која постоји у многим стварима наше историје, поменутог времена” каже он сам. Његова *Историја* „представља једну целину, и изражава једну концепцију писца који је имао шта да каже и који је своје мисли слободно и отворено износио” (Владимир Стојанчевић).

Арсенијевић је написао и један краћи рад *Карактеристика Црног Ђорђа* (1854).

Умро је у јануару 1869. године у Београду.

исказа којима је Стерија повлађивао сентименталном укусу публике.

Стерија у своме књижевном деловању (осим комедија) није био у потпуности оригиналан. Напротив, преузимао је од страних узора и прилагођавао их себи. Стога се мора посматрати више као просветитељ него као оригинални стваралац. Зна се да је много читао и да је од Молијера и Шекспира узимао целе фабуле и сижее.

У комедијама, а оне су најбоље што је написао, Стерија је оригиналан. Страни узири су му били само надахнуће. Створио је низ незаборавних ликова, од Кир Јање до свих оних који ће продефиловати пред публиком у *Рогољуйцима*.

Написао је овај комедиограф још и два историјска комада: *Торжесиво Србије* и *Сан Краљевића Марка*, оба 1847. Написао их је пригодно, за празнике на двору кнеза Александра.

Јован Поповић сматра се иницијатором оснивања позоришних дружина по Србији, умногоме је реформисао наставу по школама у Србији, од њега потиче иницијатива за оснивање Српске академије наука (1841) и Народног музеја.

Стерија се у Вршац вратио 1848. године и ту је остао све до смрти, давећи се књижевношћу. Тада је написао чувене *Рогољуйце* (1849) и *Београд некад и сад* (1853). У *Рогољуйцима* је створио националну комедију „или комедију нације, комедија српства. Национализам њених јунака, површински, непостојан, недовољно утемељен, лако прелази из крајности у крајност, еуфорични занос националним идеалима смењује потпуна неверица и малодушност, уместо мегаломанских планова долази слепо повођење за туђим, национално хвалисање прелази у бесрамно клеветање властитог народа, а борба за националну еманципацију завршава се у отвореној издаји” (Јован Деретић).

Током 1854. године издао је књигу лирских и епских стихова под називом *Даворије њјеснословни ѡроизводи у избору*. То су веома мисаоне песме у којима Стерија меланхолично размишља попут неког разочараног и болесног човека који се повукао из јавног живота: „То је,

дакле, поезија зрела човека. У њима превлађује рефлексивна, у њима нема страсти, и нема љубавних песама” (Тихомир Остојић). Све је пролазно, без смисла, свуда су ништавило, пустош, пропадање, смрт. У сваком случају, ово је његово најинтимније дело. Песник као да је залутао у своју садашњицу, време којем не припада. Он то и не скрива, чак књигу штампа на црквеној ћирилици, којом већ одавно нико није ни писао ни штампао.

Током живота Стерија је објавио и неколико уџбеника, од којих је најбитнија *Реѡорика*; покушао је да ради и историјске чланке, али са мало успеха. Написао је и *Ауѡобдоѡрафију* до 1848. године. Не треба заборавити низ његових краћих текстова објављених под псеудонимом у новинама *Милобруке*.

Јован Стерија Поповић данас се сматра првим српским класичним комедиографом. Успео је да створи изузетне комедије које не почивају на каламбурима, већ на оштроумно вођеним и изведеним ситуацијама, које се логично развијају из психологије типова и карактера. Можда саме приче нису увек уверљиве, али су зато ликови крајње аутентични и чак и данас веома препознатљиви. Основна пишчева жеља никада није била само да забави публику, напротив, увек је покушавао да је поправи, да је научи. Сматрао је да „у шали казана истина више него сува материја дејствује”, човек се најлакше да поправити „кад се сам својим будалаштинама смејати почне”. Због тога је више сатиричар, онда и просветитељ, него комедиограф: „Театар је лек за болести моралне; сваки народ има своје сопствене болести” наводи Стерија у тексту *О ѡеаѡру и ѡеаѡарским делима* (1852) где објашњава да не треба само подражавати стране писце, већ ваља створити и оригиналну српску драму.

Живан Милисавац није случајно Стерију назвао „савешћу епохе”. Можда му због тога комедије за живота и нису биле прихваћене; биће то много касније. Све је у њима сувише истинито да би му се за њих, у време када су настале, могло одати признање. У предговору *Рогољуйцима* он каже: „Настојеће позорје нисам измислио, него све што се у њему находи, пак и саме изразе и речи, покупио сам, које из живота, које

из новина, и читагељи ће се из гдекојих општина зачудити, кад своје Смрдиће, Шербулиће, Жутилове, итд. у свој истоветности нађу.”

Јован Стерија Поповић умро је 26. фебруара 1856. године у Вршцу. Претходила је дуга

болест, био је незадовољан, мрзовољан, говорио је: „Ја изврћем памет и мозак да заљуђавам свет, а кад погледам шта је, ништа, ништа, ништа.” То троструко „ништа” биле су последње речи овог српског комедиографа.

АЛЕКСАНДАР КАРАЂОРЂЕВИЋ

српски кнез

Кнез Александар Карађорђевић рођен је 29. септембра 1806. године у Тополи од оца Ђорђа (Карађорђа) Петровића и мајке Јелене. Није имао неко посебно образовање, а 30. маја 1830. године у Хотину оженио се Персидом Ненадовић, ћерком Јеврема Ненадовића и с њоме је имао десеторо деце. До 1831. године је у Бесарабији, потом прелази у Влашку, где ће бити све до 1839. године. Док је у Србији био на власти кнез Милош Обреновић, Карађорђевићима није било дозвољено да се врате у Србију. Но, доласком кнеза Михаила на власт ситуација се променила и Александар Карађорђевић је 1840. године дошао у Србију. Од 21. септембра 1840. године члан је београдског Окружног суда, да би га 15. априла 1841. кнез Михаило узео за ађутанта и дао му чин поручника. На овом месту ће бити све до познате Вучићеве буне, која ће довести до смене династије у Србији.

Народна скупштина се на Крстовдан, 14. септембра 1842. године састала у Београду и „торжествено изабрала Александра за Књаза”. Већ 7. октобра из Цариграда је стигао берат којим султан потврђује овај избор. Тако је након скоро седам година борбе (1835–1842), три буне, два владарска прогонства, доношења два устава (Сретењски и Турски), коначно власт допала уставобранитељима и кнезу Александру Карађорђевићу. Обреновићи су на дуже време протерани из Србије. У свакоме погледу основна политичка личност и најважнији кнежев ослонац био је Аврам Петронијевић.

Широј јавности, али и многим старешинама, кнез Александар није био баш позната личност. Живео је повучено и углавном одсутан из политике. О сусрету са новим кнезом, код Вучића у логору на Врачару, у једном шатору, бележи Стевча Михаиловић: „Тамо, на једној клупи седи Вучић и Ресавац, а Књаз на једној столици, па кад приђосмо да се поздравимо, а овај

бејаше усплаирен јако, диже се са столице и почем се пољубисмо обично у уста, он ми пружи руку на столицу гди је седео и рече: седите господин Стевча. На то ће Вучић рећи: седите ви, Господару, на вашем месту; а нама покажи другу клупу те седосмо” (Стевча Михаиловић).

Наредних годину дана, Тома Вучић Перишић био је апсолутни господар Србије, јер је управо он довео Александра Карађорђевића на кнежевски престо. Њему се нико није могао по било чему противити а да не прође без казне. У својој власти много се ослањао на Аврама Петронијевића, заправо, њих двојица тада владају Србијом. Барон Ливен ће у Цариграду коментарисати како Србијом, као кнежеви, владају Вучић и Петронијевић, а не Александар Карађорђевић. Колико је Вучић постао близак Карађорђевићима види се по томе што су две ћерке кнеза Александра говориле: „Наш је баба књаз, наша мама књагиња, а Вучић господар, пак је бабо казао Вучићу, те сваку ноћ стоји на граду капија отворена, да може у град утећи кад почне бежати.” Наравно, кнезу Александру није могло бити ово право, и то су сви примећивали. Љут због свега, кнез Александар је наводно обе ћерке истукао и није им целог дана дао ишта да једу.

Положај кнеза Александра и уставобранитеља компликовало је неслагање Русије са начином на који је Карађорђевић дошао на престо. Руски цар Николај лично је послао султану писмо у којем осуђује преврат који се догоднио, а у Србију је послао свога личног изасланика барона Ливена, али, због упорности Порте, могло се веома мало урадити. Заправо, све се завршило на помало понижавајући начин: Порта је под притиском Русије поништила избор Александра Карађорђевића за кнеза, а кнез Александар је формално дао оставку. Скупштина је поновљена и 27. јуна 1843. године Александар Карађорђевић је опет изабран за кнеза. Један од услова за поновно одржавање Скупштине био је да јој Петронијевић и Вучић не смеју присуствовати, тако да су из Београда отишли у Крагујевац и тамо ослушкивали шта се дешавало у Београду.

У септембру 1843. године Порта је и дефинитивно признала Александра Карађорђевића за кнеза Србије. Тако су Карађорђевићи први пут добили званичног владара Србије. У моменту када је сео на престо Александар је имао тридесет и шест година. Од самога почетка његов уставни положај био је врло слаб, није био наследни већ бирани кнез. Ни у једном акту који је дошао од Порте не говори се да породица Карађорђевић има наследно право на престо, заправо, кнежева кућа се и не сматра владарским двором, већ само првом господском кућом у Србији. Уз све то ни његове особине нису владарске. Као човек, Александар Карађорђевић је био поводљив, сувише оптерећен својом околином, нарочито љубимцима којима је допуштао скоро све. Никада нико није био сигуран у оно што се договори. О њему његов најближи сарадник Илија Гарашанин у мају 1844. године пише: „Исто се с најбољом вољом да се изврши, започне, то се у самом почетку због непостојанства олади, да човек не жели о оном предмету ни говорити, а камо ли дејствовати.” С друге стране, на кнеза Александра велики утицај је имала кнегиња Персида, иначе из породице Ненадовић.

Поред свега тога, кнез Александар није имао такта у односима с људима. У љутњи је говорио свакакве речи, а неке веће проблеме

није био у стању да реши. Тада би постајао пргав, а много пута и неоправдано свиреп. У тешким ситуацијама клонуо би духом и потпуно се предавао утицајима своје околине. Политичког талента није имао. Имао је нешто светлијих момената када је успешно решавао проблеме, али и то је био више плод момента него његовог политичког генија. У целини, није умео да освоји присталице, оних који су га ценили временом је бивало све мање, нове никада није успео да придобије. Са народом није умео, био је сувише крут и затворен. Многи су му замерали да је у државне послове сувише уплитао приватност и допуштао да потпуно загосподари њиме.

Интересантно је да народ кнеза Александра никада није посебно волео, али ни мрзео. Сматрали су га слабићем кога се нико није бојао, али га нико није ни поштовао. Његов највећи капитал било је велико породично име Карађорђевића, свако га је само по томе знао, по његовим личним квалитетима – нико. Иако су га Турци довели на власт и њима је дуговао све, није им био наклоњен. Русије се снебивао и плашио, али, знајући да Обреновићи имају њену подршку, био је опрезан. Тек када је Русија била сломљена у Кримском рату, Александар Карађорђевић се окренуо ка Аустрији, веома смотрено, тако да ни до данас нису потпуно разјашњени његови односи с овом царвином. Можда су га баш из Аустрије саветовали да војску држи чврсто уз себе, што му је и помогло да се одржи толико дуго на власти. На страним дворovima никада није био омиљен, свима је био сумњив, како Порти, тако и Француској, понајвише Русији. Једино је Аустрија имала за њега разумевања.

Кнезу Александру ни најмање није било лако. Од самога почетка кнез Михаило је био у Земуну и са друге стране границе неуморно радио против њега. Неких завера је било још у јесен 1842. године, али безопасних. Много директнија је била завера Стојана Јовановића Цукића, а која се догодила управо пред Народну скупштину 27. јуна 1843. године. Још озбиљнија била је завера с почетка 1844. године, названа смедеревска или Рајовићева. Најозбиљнија била је тзв. Катанска буна коју је

Вучић угушно, али са толиком суровошћу да ће то индиректно довести и до кнежевог пада. Дошло је до оштре подвојености између кнеза Александра, с једне, и Вучића с друге стране. Од тада изгледа да и потичу дубље везе кнеза Александра са Аустријом. Можда би се тако могло тумачити и удаљавање из владе изразитих руских присталица Пауна Јанковића Баће и Павла Станишића.

Током 1844. године донет је Грађански законик, како се наводи, „највеће правно дело Карађорђевићеве владе и целог уставобранитељског времена”. Он је рађен под утицајем аустријског Грађанског законика и у сваком погледу је један изузетан правни акт којим се штити приватна својина, која се проглашава неограниченом и апсолутном. Исте године, Илија Гарашанин написао је и чувено *Начертаније српских националних интереса*.

Тих година кнез Александар Карађорђевић споља је одан Порти, његов министар Петронијевић такође. Међутим, за све време његове владавине води се активна, али веома прикривена, национална политика. Одржавају се везе са Илирским покретом у Хрватској, пољском емиграцијом која се бори са Русијом, албанским католицима Мирдитима, са Херцеговином, Босном, Старом Србијом, Бугарском, Македонијом итд. Са сваком од тих територија одржавана је веза на различите начине, негде су слате књиге, негде су држани агенти, негде је пружана помоћ у новцу, оружју, итд.

Све је ово утицало да се током 1848. године нагло развије лоше расположење према Турцима. Било је предлога и да се Турци иселе из београдске вароши, растурани су памфлети у којима се позива на стварање илирско-српске државе од аустријских и турских покрајина. Јавља се идеја о уједињењу Србије и Бугарске. Гарашанин је отишао најдаље: имао је идеју да Турска добровољно Србији присаједини Босну, Херцеговину, Албанију, Стару Србију, Македонију, Бугарску. Све ово је само стварало додатни хаос у Србији.

На Петровској скупштини 11. јула 1848. године, кнез је планирао да смени Вучића, што се ипак није догодило. Скупштини је присуствовало изузетно много Срба, а према наво-

дима неких историчара била је цела Вучићева Гружа (Скупштина је одржавана у Крагујевцу). Сви су клицали Вучићу. Народ је са таквом снагом стао уз њега, да је и сам кнез дошао у опасност. Чак је сам Вучић морао кнеза и своје противнике да узме у заштиту и да им са својим људима обезбеђује пут кроз разјарени народ. Био је то потпуни слом кнежевих илузија о подршци народа и надмоћи над Вучићем.

У јеку тог међусобног натезања дошло је до тзв. Тенкине завере. Наиме, крајем 1857. године председник Државног савета Стефан Стефановић Тенка, још три саветника и председник Врховног суда су открили завереника који је требало да убије кнеза. Никада се није до краја разјасило шта су завереници у ствари хтели. Након откривања завере на видело дана изашло је огромно неслагање кнеза Александра и Државног савета, чак толико, да је довело до атентата на кнеза. У истрази је највећа пажња била усмерена управо на однос кнеза и Савета. Завера је веома уплашила кнеза, те је дигао војску не би ли похапсила заверенике. Сви завереници одреда су осуђени на смрт. Кнез Александар је хтео све њихове молбе за помиловање да одбије и да сви буду ликвидирани, али на интервенцију Порте се предомислио и смртну казну претворио на вечито заточеништво у тешком гвожђу, у Гургусовачкој кули.

Приликом спровођења завереника у Кулу, стражари су их по веома хладном дану, по суснежици, босоноге, под оковима спровели кроз Београд да би свако могао да их види. Ни у затвору се према завереницима није поступало боље. Били су оковани, у робијашким оделима, ћелије нису грејане, прозори су били заковани даскама. Храњени су врло слабо, добијали су батине. У причама по Београду све је знатно преувеличавано, а кнез Александар је постепено претворен у човека који нема милости ни према коме. Турска комисија стигла је 17. марта, а већ сутрадан се чула вест да је у Гургусовачкој кули умро Радован Дамјановић. По Београду се ширила прича да је отрован по кнежевом налогу.

Од Петровске скупштине 1848. године прошло је десет година а кнез је, под утиском

како је на њој прошао, упорно избегавао да сазове нову. Ипак, морао је под притиском да попусти и Скупштина се састала 30. новембра 1858. године. Одржана је у згради тзв. Велике пиваре, односно у засебној кући у којој је постојала велика овална сала. Ово је била прва Скупштина која је одржана под кровом, све остале до тада су држане под ведрим небом.

Најтеже оптужбе против кнеза на Скупштини изнео је Михаило Барловац, посланик из Београда. Текст, из којег је читао бројне оптужбе, написали су Гарашанин и Грујић. Након његовог излагања три пута је председник

Скупштине Анастасијевић питао присутне да ли сматрају кнеза кривим по управо изнетим оптужбама. Скупштина је три пута потврдила и донела одлуку да се од кнеза затражи оставка. Кнез се успаничио и пребегао у Београдску тврђаву код Турака. Скупштина је 11. децембра 1858. године донела званичну одлуку да се кнез Александар збаци као издајник јер је пребегао Турцима.

То је био крај владавине Александра Карађорђевића. Од тада је живео са породицом на својим имањима у Влашкој, Угарској и Бечу. Умро је 3. маја 1885. године у Темишвару.

ИЛИЈА ГАРАШАНИН

Илија Гарашанин рођен је 18. јануара 1812. године у селу Гарашаи које је припадало Нахији крагујевачкој. Његов отац Милутин Савић био је веома богат марвени трговац, што му је омогућило приватне учитеље и школовање код куће. Школовање је наставио у Земуну, а немачки језик је учио у Ораховици. Након тога је са оцем радио у трговини, али га је кнез Милош 1837. године узео код себе у службу. Најпре је био цариник у селу Вишњици на Дунаву, а затим је прешао у Београд. У то време Србија је добила регуларну војску и Гарашанин је одмах добио чин пуковника.

Када су Карађорђевићи дошли на власт, Гарашанин се повукао у Влашку. Његовог оца и брата убиле су 1842. године у Вучићевој буни присталице кнеза Михаила Обреновића. Када је Вучић 1843. отишао из Србије, Гарашанин је постао министар унутрашњих дела. На том месту је остао све до 1852. године.

Током 1844. године Гарашанин ће написати чувено *Начертаније српских националних интереса*. У њему се говори о уједињењу свих Срба око Србије и евентуално уједињење свих јужних Словена у једну државу, постављено као национални циљ. То ће постати најзначајнији програм за спољну политику Србије током целог XIX века. У овом програму Гарашанин је ватрени заговорник ослањања Србије на себе саму, дакле, Србија без Русије, без Аустрије. Можда уз делимичну помоћ Енглеске или Француске, јер су ове две земље толико далеко од Србије да је не могу непосредно угрозити. Тај документ је би нешто посебно, нешто заиста ново. Док су Вучић и Петронијевић били незаинтересовани за национално ширење, Гарашанин је сматрао управо супротно. Предвиђајући коначни слом Турске, Гарашанин очекује да Србија (делимично и Црна Гора) буде центар око

којег ће се окупити сви Срби, али и Јужни Словени који се налазе под турском влашћу.

У литератури има доста нагађања и претпоставки да ли су и колико на Гарашанина утицали пољски и чешки савременици попут Адама Чарторијског и Франтишека Заха, и колико су Гарашанинове идеје заиста његове, а колико су позајмљене. Чарторијски и Зах су сматрали не само Турску, већ и Русију и Аустрију заједничким непријатељима Пољака, Чеха и Срба. Но, Гарашанин је све другачије поставио: главни противник ових народа је Аустрија. С друге стране, стари непријатељ Турска је на одласку и њу на Балкану неко мора да замени. То ће бити Србија. Русију није сматрао непријатељем, али је мислио да би због Бугарске, између Русије и Србије могло доћи до неспоразума: „Један сојуз између Србије и Русије био би заиста најприроднији, но да се тај учини од саме Русије зависи, и Србија треба да га прими са раширеним рукама, али свагда пошто се увјери да Русија свесрдно и искрено предлаже које је само онда моћи бити, ако она од досадашње своје системе одступи тј. ако уздржи да је за природнији сојуз са Србијом макар и малом, њега са Аустријом, за коју она западне Славене и чува.“ Гарашанин није одбијао идеју

да се сви Јужни Словени уједине у Југославију, али није мислио да ће се то догодити скоро. Њега је првенствено интересовала јака Србија, ојачана Србима који су тада били у оквиру Турске.

Своје *Начертаније* предао је Гарашанин кнезу Александру, али овај документ је остао дуго времена тајна. За њега су знали само најужни круг Гарашанинових пријатеља и владари у Србији, како су се већ мењали. Тек 1906. године лист *Дело* га је објавио у целини. Од тада се овај документ проучава, а неки мисле да је Гарашанин говорио о Југославији, неки о великој Србији, да је изоставио из будуће државе Хрвате, Бугаре, Словенце, сматрао да је Босна сасвим српска, итд. Гарашанин јесте био велики националиста, заговарао је Велику Србију, она је била у основи његовог концепта, али је исто тако био надахнут југословенским идеалима.

Гарашанин је можда и најистакнутији представник оне политичке групе у Србији која ће се касније назвати уставобранитељи. Створио је у Србији полицију и бирократију која је управљала државом. Од 1852. године он је министар иностраних дела, но то ће бити само годину дана. Имао је против себе Русију која је подозревала да јој није наклоњен и да покушава да веже Србију за европске силе, првенствено Француску.

Релативно миран положај држао је у Савету све до 1858. године, када се нагло окренуо против кнеза Александра Карађорђевића због његове проаустријске политике. Отишао је толико далеко да је започео сарадњу са Турском, Русијом и Француском. Након Тенкине завере 1857. године умало да није био затворен, будући да га је кнез Александар сумњичио за учествовање у њој. Заштићен Француском, Гарашанин је од тада активно радио на обарању Карађорђевића.

Уз помоћ Турске Гарашанин је 1858. године постао министар унутрашњих дела. Његова делатност против кнеза била је толико очигледна да су га чак сумњичили да жели кнежевски престо за себе. То никада није доказано, али није ни искључено. У време Светоандрејске скупштине убедио је кнеза Александра да се пред народом склони код Турака

у Београдску тврђаву, чак га је одвезао својим колима, а онда га је баш због тога оптужио за издају. Тако су Карађорђевићи морали да напусте Србију, а на престо су се вратили кнез Милош и његов син Михаило Обреновић. То Гарашанину није било по вољи, имао је друге планове, хтео је Намесништво у којем би и сам био, али га је Народна скупштина претекла и изгласала Обреновиће. Гарашанин је то могао да спречи само да је дигао војску, но није желео крвопролиће.

За живота кнеза Милоша Гарашанин мирује, а кнез Михаило, по ступању на престо, позива га и нуди му Министарство иностраних дела, као и место председника Министарског савета (председника владе). Гарашанин је понуду прихватио и од 1861. године био је најближи сарадник кнеза Михаила. То је време када се Гарашанин бавио искључиво спољном политиком. Желео је рат са Турском, радио на савезу Србије са Црном Гором и Грчком. Цео Балкан преплавио је српском пропагандом желећи да, када Србија зарати са Турском, сви народи устану и нападну на Турску. У томе ће тек делимично успети, у његово време турски гарнизони су коначно напустили све тврђаве у Србији.

Гарашанин је 1867. године дошао у сукоб са кнезом Михаилом, због чега га је у октобру те године кнез Михаило отпустио: „Једно вече, седећи у канцеларији и довршавајући послове од оног дана дође ми дежурни ађутант кнежев и предаде ми његово писмо. У њему нађох моје разрешење. То ме је веома изненадило, јер ништа ми пре не предсказиваше да ће се ово догодити. Ја сам се само насмејао начину којим сам из службе отпуштен” (Илија Гарашанин). Разлог за ово отпуштање поједини виде у Гарашаниновом противљењу кнежевој женидби. О томе говоре и аустријски извештаји: „Људи у Београду још увек истражују разлоге који су тако нагло довели до смењивања министра Гарашанина. Неки тврде да је радио иза кнежевих леђа на далекосежним политичким комбинацијама; други мисле да је његов пад последица сплетки његових непријатеља повезаних са кнежевим рођацима. У сваком случају, гђа Анка Константиновић игра водећу улогу и без

сумње је дала свој допринос јер сада сматра да је уклонила највећу препреку предстојећој удаји своје кћери за кнеза.”

Други кажу да је разлог у томе што је Гарашанин био под великим утицајем Русије. Сам кнез је говорио да је смена Гарашанина била „чисто политички чин”. Надаље, тврдио је да је Гарашанин био под потпуним руским утицајем, чији су опет захтеви били све већи и неразумнији и могли су земљу да одведу у катастрофу. Можда је разлог и у томе што је кнез одустао од активне спољне политике и одлучио се за економско подизање Србије, у чему му Гарашанин не би могао помоћи. Сам Гарашанин се тада љутио на кнежеву неодлучност да коначно зарати са Турском, и тако му досађивао: „Има већ неколико година, како ја заварам људе за почетак рата од пролећа до пролећа, а таквој радњи мора бити једном краја. Кнез ће имати да бира између мене и министра војног; јер ја мислим да је дошло време кад се рат одлагати не да.”

Гледајући у ретроспективи, отпуштање Гарашанина био је један од бољих Михаилових политичких потеза. Гарашанин је гурао, по наговору Русије, Србију у рат против Турске, у коме она не би имала никакве шансе: савезници јој не би могли помоћи, велике силе још мање. Тај рат би за Србију могао бити само катастрофа: „Србија у 1868. години није била на ивици рата. Оружана акција одложена је на неодређено време у часу када је Србија добила тврђаве” (Јован Ристић). У сваком случају, кнез Михаило је одлучио да крене путем мирније политике, време романтичарских заноса за њега је прошло.

У време када је кнез Михаило убијен 1868. године, Гарашанин је спасао државу од расула. Иако без икакве државне функције, он је цео државни апарат дигао на ноге и спречио могуће покушаје преврата.

Последње године живота Илија Гарашанин је провео на свом имању у Гроцкој. Умро је 10. јуна 1874. године у Београду.

ПЕТАР II ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ

митрополит црногорски, светитељ

Петар I Цетињски изабрао је Радета за свога наследника. Првобитно се био определио за свога синовца Митра Стијепова, али је овај умро млад. Потом је избор пао на другог синовца Ђорђа, али се овоме на школовању у Русији допао официрски живот па није хтео да се врати у Црну Гору. Тако је 20. октобра 1830. године, након смрти владике Петра I, Раде Петровић постао нови главар Црне Горе. Имао је тек 17 година. Многе је изненадило што се владика Цетињски одлучио за младог Рада, а гувернадур Вук Радоњић је чак оспоравао истинитост владичиног завештања.

Недуго потом архимандрит манастира са острва Врањина замонашио је Радета и дао му монашко име Петар: „По принуђенију главара и народа био сам произведен 31. јануара 1831. архимандритом” (Његош). Од тада Раде улази у историју под именом Петар II Петровић Његош. Он није стекао институционално религиозно образовање: „други ми послови не допуштају да се овом науком ако би требало занимам” Његош пише Вуку Караџићу. Чак је и Милорад Медаковић доста критичан у вези с тим питањем: „мало познаваше вјерозаконску науку, а црпијаше знање и науку од оније учитеља који су противни не само нашем ујеро-

етар II Петровић Његош рођен је 1. новембра 1813. године у Његушима, на падинама Ловћена, од оца Томе Маркова Петровића и мајке Иване, из породице Пророковић. По рођењу добио је име Радивоје, Раде. Стриц владика Петар I Цетињски довео га је 1824. године у манастир на Цетињу. Следеће године Раде је отишао у Топлу код Херцег Новог, где је учио код једног монаха из манастира Савина. Није ту био дуго, у јануару 1827. године вратио се на Цетиње. Ту га је три године, од 1827. до 1830, подучавао чувени Сима Милутиновић Сарајлија. Помало изненада владика Петар I Цетињски изабрао је Радета за свога наследника. Првобитно се био определио за свога синовца Митра Стијепова, али је овај умро млад. Потом је избор пао на другог синовца Ђорђа, али се овоме на школовању у Русији допао официрски живот па није хтео да се врати у Црну Гору. Тако је 20. октобра 1830. године, након смрти владике Петра I, Раде Петровић постао нови главар Црне Горе. Имао је тек 17 година. Многе је изненадило што се владика Цетињски одлучио за младог Рада, а гувернадур Вук Радоњић је чак оспоравао истинитост владичиног завештања.

закону, већ који у свачему мало вјере имаду”. У једној прилици није хтео да држи опело једној руској великог кнегињи: „Зар ја? Није то за мене.”

Владати Црном Гором није било лако, били су то тек зачеци државе. Његош је најпре уклонио свог највећег противника гувернадура Вука Радоњића. Радоњић је 1832. године био оптужен да тајно преговара са Аустријом, осуђен је на стрељање, али га је Његош помиловао. Након тога цела бројна породица Радоњић протерана је из Црне Горе. Установљен је Сенат у који је ушло десет најугледнијих верских поглавара из Црне Горе који су судили крупније ствари, уведен је порез, а створена је и тзв. „гвардија”, нека врста полиције која је могла и да суди, а састојала се од сто шездесет људи. Она је била плаћена и то су први плаћени државни службеници у Црној Гори. Његош се окружио са телесном гардом од тридесет перјаника.

У Русију је путовао 1833, на путу је свратио у Беч и ту срео Вука Караџића, који је забележио: „Овде је пре шест недеља био црногорски управитељ, архимандрит и будући владика Петар Петровић, коме није још пуних двадесет година, а већи је и лепши него икакав гранатир у Бечу. Не само што зна српски врло

добро читати и писати, него прави и стихове лене." У Русији је Његош рукоположен за епископа 6. августа 1833. године, а рукоположењу је присуствовао и руски цар Николај I. Он је први црногорски владика који је рукоположен у Русији, и то у присуству руског цара.

Било је ово прво од неколико Његошевих путовања. Волео је да упознаје Европу, те је за живота обишао доста земаља и градова. Његош није ратовао, његова спољна политика је била прилично помирљива. Многи су му то замерали, али он је према Аустрији коначно одредио границе. Из Русије је у Црну Гору донео малу штампарију, а прва књига одштампана у њој била је *Лиџек Јарослави Шурске*, а потом и *Пустуњак Цейшињски* (1834). Тада је основана и прва школа у Црној Гори у Цетинском манастиру, а први ђаци, око њих тридесеторо, били су одрасли младићи. До 1842. године основано је шест таквих школа у Црној Гори. Био је то почетак, тек толико да се опишме: „А повремено настојају основати и више школе, јер сам увјерен да су оне најпоузданије средство којим један народ до образованија и просвешчењајя следователно до праве среће може доћи" (Његош).

Нема сумње, Његош је створио Црну Гору као државу, али не треба мислити да је он при тој работи био занесени песник. Напротив „средства којима се он (Његош) служио у учвршћењу власти била су често окрутнија од средстава којима би се послужило ма који до-тадашњи владика" (пуковник Татјанов, писмо из 1842. године). Није било мало оних који су се тада иселили из Црне Горе, међу њима било је и његових блиских сарадника. У почетку је живео у Цетинском манастиру, док није 1838. године сазидаана резиденција, чувена Биљарда названа по главној соби у којој се налазио билијар: „Најугледнија од ових соба била је соба за билијар, која је истовремено служила и као соба за аудијенције, и као трпезарија, и као обична соба за пријем гостију. До собе је једна мала одаја, названа библиотеком" (немачки путник Раш). Постепено су око Биљарде ницале још неке државне зграде, а онда и цело насеље – Цетинье.

По, Његош је био што јесте најпре захваљујући књижевним делима која је написао: спевовима *Луча микрокозма*, *Горски вијенац* и *Лажни цар Штеван мали*. Скоро једнодушно се сматра да је Његош био највећи српски песник: „Нема никога другог у српској књижевности ко би био тако потпуни представник најдубље осећајности и мисленог у нашем народу као Његош, он је с највећом снагом изразио унутрашње стихијске силе српског народа. Његош је генијални духовни представник динарског народног типа и то га диже у највеће висине нашег народног духа" (Јован Цвијић). Он је у поезији постигао „оно што је у филологији изгледало немогуће, да споји старо с новим и повеже оно што је било раздвојено и супротстављено тако да је у његовом делу наша историја и наша духовност добила пуноћу израза какву није оставио ниједан писац ни пре ни после њега" (Јован Деретић).

До наведених спева Његош је објављивао песме. Прво пет песама (1833) међу којима су *Бој на Маршаниће*, *Бјелице*, *Каварка*, итд. Онда је 1834. године изашла збирка песама *Пустуњак Цейшињски* (1834), епски спев *Свободијага* (1835, написан, објављен 1851. године), а поједине песме су излазиле у различитим листовима и књигама. Поменути три велика спева као и остале песме крећу се у оквиру две теме – космичка судбина човека и историјска судбина Црне Горе. Не треба оиде заборавити ни веома важну Његошеву огромну преписку од преко 1.700 писама. То је углавном службена, политичка преписка, али има и много пријатељске са Вуком Караџићем, Станком Вразом, Томазеом и др.

Луча микрокозма настала је 1845. године: „за четири прве неђеље часнога и великога поста". Како се наводи, ово дело је: „завршно дело, сума, космичког, метафизичко религиозног тока Његошеве поезије" (Видо Латковић). Његош је у овом спеву изнео концепцију људске судбине „у преегзистенцији за време земаљског живота и после смрти" (Димитрије Машановић). *Луча* је подељена на шест песама: „епско збивање у 'Лучи' не образује једну јединствену причу, већ постоји више таквих прича, од којих свака има своје протагонисте и своје простор-

но-временске оквиру. Но, све су те приче међусобно повезане, оне су схваћене као различите етапе у развоју исте идеје; лична сазнајна драма песникова прелази у космичку драму, а ова опет у драму људског рода” (Јован Деретић).

Горски вијенац написан је 1846. године. У основи овај спев се ослања на један стварни историјски догађај – истрагу потурица у Црној Гори у време владике Данила I. Но, Његош је отишао далеко шире од описа самог историјског догађаја, дао је смисао вековне борбе Црне Горе против Турака и Венеције. У њему је описан низ упечатљивих ликова, али појављује се и један потпуно неуобичајен лик – народ. Дакле, народ као лик је веома битан чинилац који покреће радњу. Народ је приказан у колима: народ игра и пева и кроз песму исказује оно што жели и мисли. У првом колу подстиче главаре на одлуку, у следећа три противречи главарима, а у петом, када је већ све готово, изриче кроз песму свој суд о свему што се догодило: „У колима су, на један нарочит начин, крајње сажето, дата колективна схватања национално будног дела народа, свест народа о себи самом, о положају у коме се налази и о задацима пред којима стоји” (Видо Латковић). Павле Поповић ће додати: „Свега, дакле, има у Вијенцу; и слика, и нежности, и лирике, свих врста лирике, безмало свих врста поезије. Све то игра, дрхти, трепери у дикцији *Вијенца*, као што трепери, дрхти, игра и слика скоро целог нашег народа, и скоро свих земаља српских.”

Горски вијенац посебно краси језик, веома сочан, збијен, полетан. Кроз њега је дата слика живота и борбе, посебно њихов смисао: „то је низ бисера који ти се никад не досади гледати. То су свете бројанице песничке, за тренутке кад се душа поезијом осами. Свако је зрно свето, и свако је од чудотворног дрвета живота народног” (Светислав Вуловић).

У спеву сами догађаји и нису толико важни, битније су изреке које их прате, као што су и јунаци тих догађаја познатији по говору него по делима. Оно што говоре главни јунаци прати конкретну ситуацију, али те речи надилазе своје објективне претпоставке и добијају за себе самосталан значај. Свеукупно *Горски вијенац* је према мишљењу већине историча-

ра књижевности „најбоље дјело и досад недосегнути умјетнички домет у поезији свих јужнословенских народа” (Димитрије Машановић). За њега Светислав Вуловић каже да је он „Илијада српска”. У њему није опевана судбина, али је опевано срце српско и душа. Сви осећаји једнога изабраног народа, жеље, мисли о свету и друштву и њиховим појавама, ћуди, крепкости и слабости – ту су. Почевши од јунаштва, највећег идола слободног народа, па до ситних свакидашњих идеја – све је ту добило реч” (1877).

Спев *Лажни цар Шћепан Мали* настао је 1847. године. Засниван је на историјском догађају, односно на лику тајанственог странца који се појавио у Црној Гори 1767. године и представио се као погинули руски цар Петар III, који је успео да избегне погибију. На основу тога владао је Црном Гором све до 1774. године када је убијен. Веома је битан за Црну Гору, први је, наиме, направио каквог-таквог реда и увео прве клице државности. Његошев спев је неки облик драме, текст је подељен на пет чинова. Праве драмске радње нема много, највише је у неким моментима развучених дијалога. Ипак, овај спев није драма ни позоришно дело, еп је превагнуо. Према мишљењу М. Поповићу он је нека врста прелазне форме „између старинске епопеје и модерног историјског романа”. Такође, док је у *Горском вијенцу* певано о народу, овде је главни јунак појединац. Но, Шћепан је приказан помало комично, некада карикатурално, али много су битнији неки други ликови, попут игумана Теодосија Мркојевића, руског кнеза Долгорукова и др. У епу је много мање поезије, а далеко више конкретне стварности помешане са свакодневним животом. У односу на *Горски вијенац* који је настао на основу народних песама и усмених предања, *Шћепан Мали* је настао на основу архивске грађе и писаних извора. Зато се може рећи да је он реалистично дело са великом дозом критичности у представљању и описивању понашања појединаца и колектива.

Његош нема следбеника нити је његово песништво изазвало стварање неке песничке школе. Био је и остао изузетна песничка појава, а никада полазна тачка у српској књи-

жевности. Успео је „својим јединственим подухватом да на чисто националним темељима створи велику поезију која ће истовремено бити и дубоко народна и универзална по свом значењу, традиционална и модерна” (Јован Деретић). Његов утицај се највише може приметити код Иве Андрића и Михаила Лалића.

Његош је умро млад. Прве симптоме болести осетио је 1846. године, а на лечење у Италију први пут је отишао 1850. године: „Владика црногорски је нешто слаб, кашаљ га је спопао ево два мјесеца и веле да је у живот много спао” (Вук Поповић). Касније је лека тражио још на неким местима, али у томе није успео. Упокојио се 19. октобра 1851. године,

у исти онај дан када је пре 21 године преузео власт у Црној Гори. Сахрањен је на Цетињу, а онда је четири године касније пренет на Ловћен у малу капелу коју је саградио 1845. године. Половином 1916. године Аустроугарска је капелу минирала, а Његошеве кости пренете су поново у Цетињски манастир. Након Првог светског рата капела је обновљена, а Његошеве кости су у њу пренете 12. септембра 1925. године. У Другом светском рату Италија је оштетила капелу, али прави вандализам направила је власт СФРЈ када је 1972. године капела срушена и на њеном месту подигнут непримерен маузолеј. И не само да је срушена капела, већ је и сам врх Ловћена срезан.

ЈОСИФ ПАНЧИЋ

Јосиф Панчић рођен је 5. априла 1814. године у селу Угрине, у Брибиру (Лика), испод Велебита. Потиче из сиромашне породице, родитељи су му били сељаци, отац Павел и мајка Маргарета, имали су петоро деце, три сина и две ћерке. Право име му је било Јосип, касније ће га променити. У Госпићу је учио основну школу у којој је добро научио немачки језик, у Ријеци је шест година похађао гимназију, а онда у Загребу од 1830. године Вишу школу. Од 1832. године у Пешти је учио медицину. Професор ботанике Садлер имао је на Панчића највећи утицај. Сам Јосиф наводи: „И од првога ботанич-

кога курса заволим ботанику и решим се за ботаничара, те сам отпочео живо ботанизира-ти и скупљати биљке око Пеште и Будима, а доцније сам и лекције давао неким почетници-ма у ботаници.” Докторирао је 1842. године са тезом на латинском језику *Taxilogia botanica*. Тако је стекао класично образовање, а током живота усавршио је немачки и научио још италијански и француски језик.

Панчић је у Будиму једно време радио као лекар, а онда је прешао у Банат у место Руска Бања где је две године био домаћи учитељ и домаћи лекар код богатијих породица. Поново је 1845. године био у Бечу и код професора Ендфлихера пратио предавања из ботанике: „радећи тако осетио сам да ми је у науци будућност” (Панчић). У Бечу је Панчић упознао Вука Караџића који га је убедио да оде у Србију где је живео од 1846. године све до смрти. У Србији је најпре радио као лекар у Јагодини у Фабрици стакла, чији је власник био Аврам Петронијевић. Од 3. фебруара 1847. године радио је као окружни физикус, најпре у Јагодини, потом у Крагујевцу. Већ тада је постао познат као изузетан познавалац биљака. Тако је 8. јануара 1850. године биран за „саопшта-

вајућег члана Друштва србске словесности у природословном одсеку”.

Током 1849. године Јосиф Панчић је прешао у православну веру и 1854. године име променио у – Јосиф. Тада је примио и српско поданство. Док је боравио у Крагујевцу оженио се 30. јануара 1849. године са Људмилом (Милком) ћерком барона Франца Кордона, инжењера који је тада радио у Србији. С њом је изродио седморо деце, три сина и четири кћери.

Од 1853. године Панчић је био професор Лицеја у Београду као контрактуални професор новооформљене катедре јестаствене историје и агрономије. Предавао је ботанику, зоологију, минералологију са геологијом и агрономију. Касније ће предавати и метеорологију и физичку географију. Тада је почео да ради и оно по чему ће касније постати познат: „посветио се проучавању Србије у јестаственичком погледу” (Н. Кошанин). За своје предмете Панчић је морао да преводи стране уџбенике, али је у њих укључивао и оно што је сам истражио у природи Србије. Основао је „Јестаственички кабинет” са богатим природно-ботаничким збиркама, као и прву Ботаничку башту у Београду 1874. године. На Великој школи, касније

Београдском универзитету радио је тридесет и пет година. Више пута је боравио у европским научним центрима: Пешти, Бечу, Паризу и др.

Панчић је највише урадио у области ботанике. Од укупно четрдесет и два стручна и научна рада, колико их је написао, двадесет и осам се односи на ботанику, флористику и таксономију (систематика виших биљака). Даљих шест радова односе се на зоологију, четири су из геологије, а остали су научно-популарни текстови. Од шеснаест радова монографског карактера, десет су из ботанике, а шест из зоологије. Радове је у почетку писао на немачком и латинском, касније на српском језику.

Од радова из ботанике треба споменути *Списак дивљих цветница које у Србији расту, са описом неких нових врста* из 1856. године, који обухвата 1.806 врста самониклих биљака с територије Кнежевине Србије; затим *Флору у околини београдској, Шумско дрвеће и шибље у Србији* из 1871. године што је прва домаћа дендрологија у којој је описано 189 врста дрвећа и шибља од којих су 174 врсте самоникле у Србији, а 15 су страног порекла. Као најзначајнији радови из области ботанике сматрају се *Флора Кнежевине Србије* (1874) и *Додатак Флори Кнежевине Србије* (1884). У ове две књиге Панчић је представио укупно 2.422 самоникле биљне врсте.

Србија је била прави рудник за природна проучавања, због чега је Панчић највише времена провео на регистровању биљних облика у Србији: „Флора је Кнежевине Србије необично богата, не толико бројем фела, о чему се за сада ништа прецизно казати не може, колико својим монотипима или биљкама само њози припадајућим и мноштвом фела, које из источних и јужних страна до Србије доспевају” (Панчић).

У свом раду Панчић је открио изузетно вредне збирке биљака, животиња, фосила, минерала и стена. Његово свакако највеће откриће је реликтна и ендемична биљна врста *Picea otogika Purk*, тзв. Панчићева оморика. За њом је трагао скоро двадесет година: „Већ први пут, године 1855. када сам по округу ужичком путовао, дознао сам за оморику, да негде у том крају расте, али ми нико није умео да покаже

то дрво” (Панчић). Он ће 1865. године у Бајиној Башти добити две гране те оморике, али нико није умео да му каже где она тачно расте. Тек је 1875. године на Тари, код села Заовине, пронашао неколико стабала. О њој је објавио засебно дело *Оморика – нова фела чешинара у Србији*.

Иако је флора Србије Панчићево животно дело, он је оставио доста разних прилога и из фауне. Међу познатија спадају *Рибе у Србији* (1860), *Птице у Србији* (1867), *Грађа за фауну Кнежевине Србије* (1869) итд. И ту је Панчићев допринос изузетан: „Пре почетка рада Јосифа Панчића Србија је у зоолошком погледу била потпуно непозната. До тада на њеним територијама уопште нису вршена стручна зоолошка проучавања” (С. Матвејев).

Остала су чувена његова путовања која је од 1856. године подухватао са лицејцима по Србији. Са њих је писао извештаје који сами за себе представљају изузетно занимљиве текстове. Предлагао је да се таква путовања обављају сваке треће године, што је прихваћено, па је Панчић ишао на укупно шест таквих путовања. На једном од њих је самог краља Милана извео на врх Копаника одакле му је показао Стару Србију.

Јосиф Панчић је био најугледнији научник тога времена у Србији, и као такав је примио бројна признања. Током 1853. године изабран је за редовног члана стручног Зоолошког ботаничког друштва у Бечу; у Српском ученом друштву је редовни члан, од 1878. године и председник; од 1868. године дописни је члан Мађарске академије наука; члан је Српског археолошког друштва од 1869. У Југославенску академију знаности и умјетности у Загребу је 1867. године биран за дописног члана. Када је 1. новембра 1886. године основана Краљевско-српска академија (после Другог светског рата Српска академија наука и уметности) биран је за њеног првог председника. Био је и члан Државног савета од 1884. године. Чак шест пута узастопно (1866–1872) биран је за ректора Велике школе (од 1905. године Београдски универзитет).

Јосифа Панчића је можда најбоље 1888. године окарактерисао аустријски ботаничар Х.

Браун: „он је дао своме народу исцрпну природнонаучну номенклатуру, њему треба марљива и тако способна српска нација да захвали за прве елементарне уџбенике три царства природе на њеном језику, он је учинио да се до сада готово непозната фауна и флора његове земље научно истражује”. Изванредно омиљен и цењен, Панчић као да није имао било каквих непријатеља. Веома скроман, непокретног имања није имао уопште, једино, како је сам говорио, поседује гробницу поред цркве Светог Марка. Његова предавања су посећивали сви, студенти филозофије, техничари, правници, богослови. Био је црномањаст, просед, кошчат, висок са погнутим раменима, увек духовит и отворен, без икакве сујете.

Јосиф Панчић је умро 8. марта 1888. године. Дуже време је побољевао, а два месеца

пред смрт није ни јео ни спавао. Сахрањен је на гробљу поред цркве Светог Марка, а по личној жељи сандук му је сачињен од оморикиних дасака. Сахрана му је била ретко свечана, сахранили су га: митрополит и шест свештеника са четири ђакона. Сви они су његов сандук пешице допратили од његове куће до Саборне цркве. Сахрани је присуствовао и краљ Милан, који је након опела рекао: „Цела Србија и сав српски народ ожалили су господина Панчића, кога сам и ја волео и поштовао.” Панчићева је жеља била да га сахране у Ботаничкој башти или на Копаонику. Након Првог светског рата његови земни остаци су пренети на Ново гробље где су били све до 5. јула 1951. године када су пренети на највиши врх Копаоника (2.017 m), тзв. Панчићев врх, где је 1951. године изграђен камени маузолеј њему у част.

КАТАРИНА ИВАНОВИЋ

Катарина Ивановић рођена је 1817. године у Стоном Београду у Мађарској. Била је ћерка сиромашног трговца, тако да отац није имао средстава да плаћа њено учење цртања, па јој је богати трговац Ђорђе Станковић финансирао школовање у Пешти, где је учила у радионици сликара Јосифа Пешког, а онда код Ремаја. Из тог периода је и њен *Аушћоршреиш*. То је врло лепа слика где је Катарина себе приказала у скупоценој хаљини од сребрног бруката, са лепршавим велурским огртачем преко рамена, главе благо забачене уназад: „Очигледно је да Катарина већ добро познаје занат, а то ће,

узгред буди речено, представљати једну од највећих врлина њеног потоњег сликарства. Инкарнат је светао, прилично неодређен, с призвуком неке чврсте, нетелесне материје – слоноваче или мермера – али је зато материја хаљине тако сигурно и тако зналачки изведена да се у младој уметници већ може назрети будући мајстор у сликању свиле, бруката, крзна, велура, накита” (Миодраг Коларић).

Њен таленат приметила је грофица Чаки, уз чију помоћ је Катарина отишла у Беч и око 1835. године се уписала у сликарску Академију. Брзо је напредовала и *Српски народни лист* 1837. године о њој доноси веома похвалну белешку, као и снимак њеног *Аушћоршреиша*. Исте године, 1837, Сима Милутиновић Сарајлија јој је посветио своју књигу *Тројесеснарство или Србске шри милине*, а једна песма пева само о њој. Посвета гласи: „Неститој и надобичној љубитељки краснога знања Господични Србкињи Катарињи Ивановић Стојно-београдски а овде у Бечкој Академији живопис преуспешно учешћој посвећено, законоти најпервој Срб-Красарки”.

Под утицајем идеја Вука Караџића, Катарина Ивановић слика *Српској Омира*, односно слепог гуслара. Та ће слика касније бити

литографисана. Такође, ради портрет Марије Пунктаторке, супруге Симе Милутиновића Сарајлије.

Током 1840. године насликала је једну од најзначајнијих слика у српском сликарству, своју прву мртву природу *Корџу с трожњем*: „која још и данас задивљује мајсторством егзекуције, колористичким дефиницијама, чврстином композиције и несумњивим тактилним вредностима” (Миодраг Коларић). Та слика доста тога значи будући да „са Ђуром Јакшићем почиње озбиљно и студиозно да се слика и композиција, са Катарином Ивановић жанр-слика и мртва природа, а с Ђорђем Крстићем пејзаж, чиме српско сликарство добија свој пуни обим и стаје у ред европског сликарства” (Зора Симић Миловановић).

Катарина Ивановић ће и убудуће бити најсигурнија када ради мртву природу: „Тек при сликању мртвих природа Катарина Ивановић успева да да апсолутну непосредност и искреност. Уједно њене мртве природе изражавају и сву финоћу њене кичице и њено топло срце. Она зна да осети и слика материју једне мртве природе до утанчаности, тако да је осећамо да вибрира пред очима и живи; зрео лист позне јесени црвенкасто се злати на њеним сликама

грожђе је свеже, тек убрано, сочно и замагљено и слатко, јер се мала пчела, до детаља израђена, целом својом чудном снажицом припила и пије” (Зора Симић Миловановић).

Једно време Катарина Ивановић је, школујући се, боравила у Минхену, потом у Паризу (1842), где је урадила изузетне слике: *Бацање караџа* и *Сћарица се моли њред обег*. Те исте, 1842. године, била је и у Италији и ту слика *Виноџагара*.

Након завршетка школовања Катарина се вратила у Пешту, а 1846. године је била гост Симе Милутиновића Сарајлије у Београду.

У Београду слика историјска платна, међу којима *Освојење Беоџага 1806*, но њиме није задовољна ни она, а ни критика: „Ивановићку је само дух времена нагнао да слика историјске сцене, композиције, жанр ликове и призоуре, јер она у опште није имала дара за компоновање, шта више и њеним портретима недостаје јачи израз и моћ индивидуализма. Али је зато И. била вештак у давању материје и сликању боја” (В. Петровић).

Била је свесна колико је добар портретиста, па је саму себе називала „ображарка”. И на портретима је највредније њено танано осећање материје, разноликих мекота и тврдоћа, глаткости и храпавости, одсјаја и угаслости, чоје или свиле, кадифе или метала, злата или стакла, свежег воћа, растиња и мртвог и тупог дрвета и камена. Стога ради на портретима који јој много више леже. Насликала је: *Кнегињу Персиду*, *Сћевана Книћанина*, *Калину Хаџи Роша*, *Млагој Динића*, *Жену у српском*.

Након боравка у Београду отишла је крајем 1847. године у Загреб, где као жена сликар изазива велику пажњу: „Једна српска уметница! Доиста реткост!” (генерал Зах). Ипак, у Загребу неће остати, одмах се вратила кући у Стони Београд.

Од тога момента и њена сликарска вештина као да опада. Постајала је све несигурнија, радила је историјска платна и портрете, али то више није била она некадашња снага. Радове је слала на изложбу у Пешту, где јој је Народни музеј откупио портрет цара Фердинанда.

Народном музеју у Београду поклонила је 1847. године неколико својих, у богате рамове урамљених слика, као и новчани легат за њихово одржавање. То су: *Освојење Беоџага 1806*, *Заклејва краља Маџије Корвина*, *Смрћ боџаџашице*, *Љубавно џисмо*.

Српско учено друштво је 13. јуна 1876. године бира за свога члана. Катарина је тако била једина од свих Српкиња члан претече Српске академије наука и уметности.

Током 1879. године поклонила је Народном музеју још седам својих слика: *Евдокија*, *царица џрчка*, *Јелена*, *Српкиња краљица уџарска* и *Милева*, *Српкиња*, *царица шурска*, портрете *Симе Милуџиновића Сарајлије*, *Војводе Сћевана Книћанина*, али и *Ауџоџорџреџ* у *аџељеу*, итд. Уз слике је ишла и њена жеља: „уздам се да ће Срби пошту одати мојим делима и држаће ме у своме спомену.”

Катарина Ивановић је до краја, без нарочитих преокрета, живела у Стоном Београду, где је и умрла 1882. године.

ЈАКОВ ИГЊАТОВИЋ

аков Игњатовић рођен је 12. децембра 1822. године у Сентандреји, код Будимпеште, у старој, угледној али осиромашеној српској породици. Ту је завршио основну школу, гимназију је учио у Вацу, Острогону и Будимпешти, а права у Пешти. Како је био немирног духа, дошао је у сукоб с професорима и зато је морао да напусти студије. Војску је служио као хусар (коњаник). Но, права није напустио, завршио их је у Кечкемету и одмах започео с адвокатском праксом, али је због револуције 1848. године прекинуо посао и учествовао у рату на страни Лајоша Кошута и Мађара против Беча. Када су револуционари капитулирали, побегао је у Београд.

У Србији је радио у редакцији *Србских новина* до 1850. године када му се губи сваки траг; 1853. године га налазимо у Пешти. О непознатом и нејасном периоду свог живота никада ништа није јасно рекао, па су потекле приче да је био у француској Легији странаца, где му је у некој борби страдало око.

Током 1859. године био је именован за народног секретара при патријаршији у Сремским Карловцима. Од 1860. године Игњатовић је мађарофил, као противник Беча, пристао уз Светозара Милетића. Тако је у два наврата, 1861. и 1864. године, биран за народног посланика. У даљој политици Игњатовић није више пратио Милетића, који се нагло окренуо против Мађара. Игњатовић је тада иступио из Народне странке, те је до краја живота морао трпети нападе да је мађарон и живети изолован од српског друштва.

Још од младости се бавио књижевношћу. Писао је најпре песме, а од 1854. до 1856. године уређивао је *Лейхойис Маџице српске* у коме је објавио и своје прво дело, историјски роман *Ђурађ Бранковић*. Такође, бавио се и књижевним питањима, тако да је до 1860. године објавио неколико текстова. Након прекида, књижевним пословима наставио је да се

бави 1879. године и почео да се интересује за питања односа књижевности и културе, па чак и шире, књижевности и друштва. Од самог почетка књижевног рада Игњатовић је био противник класицизма и школског подражавања старих и туђих књижевности. Његови основни захтеви су били да књижевност буде истински приказ онога друштва чијим се језиком пише. Због тога се сматра једним од првих представника натурализма у српској књижевности. Често су га поредили са Балзаком.

Написао је неколико приповедака са националном тематиком нпр: *Манзора и Џемила* (1862), *Крви за род* (1862), *Ђурађа Бранковића*, *Краљеве снахе*, недовршеног *Дели Бакића*. Но, оне су тек нешто више од обичне вежбе, јер Игњатовићу недостају машта, знање и историјски смисао за овакву литературу. Он сам имао је посебно мишљење о историјским делима: „У историјском роману писаатељ приповеда своје роду на поетичан начин његову историју, у својој красној прошлости ужива, и дух му не само не клоне, него му се још већма уздиже.”

Написао је Игњатовић и неколико историјских радова који су претендовали да буду научни. То се посебно односи на недовршене

Мисли о српском народу и његовој прошлости, објављиване у *Летопису Матице српске* од 1889. до 1892. године. У *Мислима...* се Игњатовић сувише ослањао на Рајићеву *Историју* тако да су и његови крајњи закључци морали бити попут Рајићевих. Највредније у овом делу можда јесте низ Игњатовићевих духовитих рефлексја.

Некако у том стилу је и његова биографија, названа *Рајсогија из прошле српске животице*, више битна због тога да се упозна сам Игњатовић него време у којем је живео. То је први приметио Момчило Иванић када је 1900. године први започео да пише Игњатовићеву биографију: „Да би се разумела као што треба, Игњатовићева дела и да би се, и свако напосе и сва скупа, ценила по правди, која у сваком суђењу треба да је сврха свега, потребно је – потребније него код многог другог писца – познати се са животом и радом његовим”. Додуше, Игњатовић као да је имао већих амбиција када у уводу каже: „Држим у руци огледало прошлог доба па крај слика које у огледалу гледим, морам и држиоца видети”. У књизи се сусрећу Сима Милутиновић, Бранко Радичевић, Петефи, Ђорђе Марковић, итд. Данас ова његова биографија ужива велики углед: „то је најцеловитија, најбоље писана књига и, да мемоари нису као врста на много нижем рангу у хијерархији књижевних форми, били би можда његово главно дело” (Ј. Деретић).

Његови романи су из савременог живота, Скерлић их назива „друштвени романи”. Они у себи садрже довољно истинског живота да се одрже до данас и да се њиховим читањем може јасно осетити тадашњи живот: „Игњатовић узима прво место међу нашим приповедачима. Та обилност и плодност имала је, поред осталог, и тај узрок што је врло често само причао истинске успомене из свог живота, цртао људе које је познавао и догађаје које је гледао. Пуно његових романа, и то највећи, само су одсечци истинског живота, нису ништа друго до укњижена, још сива стварност” (Јован Скерлић). Његови хероји су скоро листом са самога дна друштва, најчешће авантуристи, а скоро увек аморални типови. Њих је умео веома верно и рељефно да прикаже. Био је вешт да у роман

постави тзв. „тезу” (и то пре француских натуралиста), а тако постављени проблем умео је да развије до краја и да га представи снажно и конкретно.

Но, знао је и да претера, намерно је толико поједностављивао изразе да су понекад прелазили у баналност и бруталност: „излагање му је и сувише сажето, оскудно, убрзано, и што више идемо напред у развоју романа све оскудније, тако да се на крају сведе на брзо „телеграмско” ређање догађаја, као да је писац, уморан од рада, журно да што пре заврши роман” (Ј. Деретић). Наравно, тада и композиција страда, долази до њеног „расклимавања”. Све се то може повезати са самим Игњатовићем, он је био неуредан, алкав, лењ, највише је времена проводио у кафани, најмање у радној соби. Тешко се одлучивао на писање, а када би започео, радио би брзо, без истрајности и систематичности: „Као и у животу, тако и у писању, био је крајње неуредан. По читаве месеце и године није ништа радио, када је уредницима књижевних листова потребовала приповетка, затварали су га у собу, хранили као апсеника, не дајући му пића, и пуштали тек онда када је приповетка или продужење романа било готово.”

Код њега је изражена ретка алкавост како језика тако и стила: „Његова фраза је неуглађена, кратка, често телеграфско констатовање, пуна језичких грешака; скуп таквих фраза, невешто повезаних, изведе неуглађене одељке, без течности” (Бранислав Миљковић). Ипак, Игњатовићева дела „дају не само пуну илузију нашег живота по угарским колонијама и у Војводини пре једног века, него и најдрагоценије документе о стихијској суровости наше расе, па и људске расе уопште” (В. Петровић), а он сам је „снажан писац, проницљив посматрач живота и врстан познавалац људи” (Ј. Деретић).

Игњатовић је написао седам романа: *Тридесет година из животице Милана Неранџића* (први део 1860, други 1862), *Чуган свети* (1869), *Тријен сјасен* (недовршен роман из 1874, касније прерађен у драму *Агам и берберин* 1881), *Васа Решкекић* (1875), *Вечити младожења* (1878), *Сћари и нови мајстори* (1883), *Пајница* (1885).

Од укупно десетак приповедака треба истаћи две: *Увео лисџак* (1878), *Поеџа и адвокати* (1882). Оне су углавном аутобиографског карактера, сентименталне, говоре о сукобу романтичног идеалисте са суровом збиљом. Остале приповетке су ведре и пуне хумора.

Јаков Игњатовић је умро 5. јула 1889. године у Новом Саду „од болести у плућима“. Врло брзо је заборављен, делимично, можда, због свог промађарског става, но временом га је од заборава спасао Јован Скерлић.

МИХАИЛО ОБРЕНОВИЋ

српски кнез

јасно је стајало да он право на престо има на основу права која су некада дарована његовом оцу Милошу, дакле на основу наследног, династичког права. Михаило, према тумачењу Порте, престо није наследио већ је на њега изабран. Онако како је изабран могао је бити и смењен, а престо није морао припасти породици Обреновић, већ и некоме другоме.

У тим првим месецима, али и касније, основну власт у држави вршио је Државни савет. Већ након осамнаест дана од доласка на власт, Михаило је писао руском посланику Бутењеву у Цариград каквих све има владарских проблема у Србији. Жали се да му Државни савет ограничава права, а износи неке горке истине о тих седамнаест чланова Савета: „има само два члана који само знају нешто писати, њих пет који мање знају од прве двојице, а остали нити писати, нити читати знају.” Главни противник кнез Михаила био је, без икакве сумње, Тома Вучић Перишић. Он скоро да није показивао ни формалне знаке поштовања према кнезу. Како је био веома вешт у контактима са народом и војском, био је изузетно опасан противник. Њему је све време било на памети једино то да uklони Обреновиће из Србије. У томе ће до краја и успети када у септембру

нез Михаило Обреновић рођен је 4. септембра 1823. године од оца кнеза Милоша Обреновића и мајке кнегиње Љубице. На кнежевски престо Србије први пут је дошао 9. јула 1839. године када је кнез Милош абдицирао у његову корист. У време ступања на кнежевски престо Михаило је имао 16 година и 5 месеци. Брат којим је султан даровао Михаилу достојанство „главног књаза” издат је у Цариграду 3. фебруара 1840. године. Веома је битно како је Порта правно тумачила начин на који је Михаило постао кнез Србије. У берату Михаиловог претходника кнеза Милана 1842. дигне тзв. Вучићеву дуну. Кнез Михаило је морао да бежи, а на власт у Србију је дошао Александар Карађорђевић. Он ће владати све док га Скупштина 11. децембра 1858. године не буде оборила са власти и позвала из иностранства Милоша и Михаила Обреновића. Њих двојица су заједно владали две године.

Михаило није био присталица начина Милошевог владања, али је био стрпљив знајући да не може много утицати на оца. За владавине Милошеве Михаило се углавном бавио односима Србије са спољним светом. Већ тада је показао своје особине које ће нарочито доћи до изражаја када буде започео самосталну владавину. Михаило се залагао за јаку, али просвећену апсолутистичку владавину на унутрашњем плану, док је према спољњем свету желео нада све активну свесрпску политику. Уз све то био је наклоњен јужнословенском уједињењу. Био је први српски владар који је схватио да Србија може бити јужнословенски Пијемонт, односно предводник уједињења Јужних Словена. Истина, Михаило није био зачетник те идеје, али је био први српски кнез који ће активно радити у том правцу. Но, оно што је он затекао у земљи није му давало баш много простора, ни материјално, а још мање биолошки.

У Србији тога времена живело је једна милион становника, а земља је била без било какве индустрије. Типично заостала аграрна земља, Србија није могла Михаилу пружити оно што је он желео у својим настојањима. Одрастао у богатству, школован по иностранству, Михаило је, путујући по свету, видео и научно много тога што је однеговало његов дух и створило од њега префињеног аристократу. За разлику од оца, кнеза Милоша, био је човек углађених манира. У складу са самим собом, у живот Београда унео је много тога до тада скоро сасвим непознатог. Између осталог, приређивао је балове.

Кнез Милош је умро на Крстоџдан, 14. септембра 1860. године. Други долазак кнеза Михаила на престо био је без неких већих проблема. Порта му је 7. октобра 1860. године издала берат о томе да је он законски наследник кнежевског престола у Србији, а месец дана касније, 7. новембра тај акт је и свечано прочитан у Београду. Већ тада, на самом почетку владавине, Михаило је показао своју одбојност према Турцима.

Од почетка је Михаило владао бирократски, сувише затворен у свој кабинет. Такви су му били и погледи на најважније ствари, без правога додира са стварношћу. Покушавао је да у Србији постигне опште помирење између различитих политичких странака, различитих династичких интереса итд. Сматрао је да су политичке и међудинастичке зајевнице највеће зло Србије. Знамените су његове речи посланицима на Преображенској скупштини: „Србија је, браћо, као чаша бистре воде, и само су три капи доста, па да је замуће.”

Према Турцима Михаило је био непомирљив од самога почетка, али није имао намеру да само Србију ослободи од њих. Жеља му је била да се цео Балкан дигне против Турака. Стога су њега унутрашња трвења у Србији мало интересовала. Прва Михаилова скупштина биће тзв. Преображенска, одржана 20. августа 1861. године у Крагујевцу. Ту је изговорио своју престону беседу у којој је изнео неколико значајних идеја. Главна тачка целе његове политике била је борба с Турцима, односно ослобађање Србије. Скупштину је тада обавестио

да је нешто раније у Цариград послао Гарашанина, како би овај тражио коначно исељавање Турака из Србије. Мисија није успела, али када је Михаило рекао да ће његова влада настојати да прошири српска национална права, сви су устали и аплаудирали. Заправо, сви су видели да рат са Турском предстоји. Истина, кнез није смео јавно да каже, али он је тада почео земљу да припрема за рат. На Скупштини је најавио неопходност оснивања народне војске.

Кнез Михаило је 1861. године установио народну војску и убрзано је наоружавао. Била је то прва регуларна народна војска у Србији. Тада је донет и Закон о народној војсци. Током владавине кнеза Михаила створен је темељ модерног законодавства Србије. Опширан законодавни рад трајао је све време његове владавине. Постепено је сав унутрашњи живот у држави довођен у ред и дисциплину. Од 14. септембра 1860. године до 29. маја 1868. године, када је кнез убијен, донето је око четири стотине закона и разних других прописа. Ако се узме у обзир да је за време друге Милошеве владавине донето још око двеста закона, излази да је за време Обреновића, дакле за неких десет година, у Србији донето око шест стотина разних законских аката.

Када је добио потребне законе који му дозвољавају широку власт, Михаилу је требала и способна влада. Стога је отпустио стару владу и позвао Илију Гарашанина који му је представио своје *Начертаније* и, уз услов да се држава држи начела прокламованих у њему, прихватио позив да састави нову владу. Кнез Михаило је пристао, а Гарашанин је 9. децембра 1861. године формирао нову владу.

Србија никада није у потпуности прихватила кнеза Михаила. Био је кабинетски човек, желео је да у својој влади има најспособније политичаре, и то баш конзервативце. Можда је то била политика која је сама за себе имала оправдања и која је могла помоћи држави, али није могла бити од користи династији и самом кнезу Михаилу. Народу је његова политика била сасвим неразумљива, Михаило је за њих био сувише рационалан, удаљен и хладан. Као владар, Михаило никада никога није мрзео, ценио је способне људе без обзира на њихове

политичке погледе. То је за Србију било нешто сасвим ново.

Кнез Михаило је био и веома лепе спољашњости „повисока раста, смеђ, сувоњав, крупних, изразитих очију, пуне кратке браде коју је делио по средини. Глас му је био крупан, а ход одмерен и еластичан. У опхођењу био је увек озбиљан, али и благ, из његових уста никад се није чула банална шала ни увредљива псовка. Био је веома стрпљив, волео је да му се каже истина, као што је и сам свакоме, ако је имао што, говорио истину у очи. Отмен домаћин, он је гостољубиво призивао на забаве у Двору не само великодостојнике, државне и стране представнике, него и угледне људе из свих редова грађанства, као и виђене људе из народа” (Коста Христић).

Слику о Михаилу кварила је чињеница да је био аутократа. Његови министри се скоро никада нису састајали на заједничким седницама, сваки од њих је ишао на личне консултације код кнеза. Ако би се и састали, увек би био присутан и кнез. Гледао је на њих као на способне чиновнике који спроводе његову вољу.

Кнез Михаило је свој рад усмерио углавном ка спољној политици, док је унутрашња за њега била од мањег значаја, заправо, она је требало да му буде ослонац за остварење намера у спољној политици. Све остало му је било мање важно и у потпуности је било подређено тим циљевима. У српској историографији је остало отворено питање ко је творац овакве спољне политике: кнез Михаило или Илија Гарашанин? Преовладава мишљење да је то Гарашанин, мада је српски посланик у Цариграду Јован Ристић у својим списима писао другачије: „Ну, мада је Илија Гарашанин својим талентом, својим искуством, својом одашношћу државној служби шест година био користан сарадник кнеза Михаила, али он је био само сарадник, и ако је његов рад био под пуним утицајем, онда он није био ни вођ ни иницијатор. Кнез Михаило је давао правац који се није ни мало устезао да отворено исповеда.”

Кнез Михаило и његови министри сматрали су да ће сукоб са Турцима избити пре око Сокола, где су се сконцентрисали најопаснији Турци, него у Београду. Стога је кнез

током јуна 1862. године кренуо у обилазак северозападних округа. Док је његова турнеја трајала, у Београду су избили немири, а повод им је била туча на Чукур чесми. На овој чесми, јединој у том крају, увек је била гужва. Предвече, 3. јуна 1862. године око 18.00 сати, шегрт из бакалнице Алексе Николића покушао је да пре тројице турских низама наспе себи воду. У тој гужви, шеснаестогодишњи шегрт је сломио крчаг Турцима, а ови су га почели бесомучно тући. Скоро су га убили од батина, а онда се умешао и околни свет. Сутрадан, 4. јуна, страни конзули су учинили велики напор и постигли неку врсту примирја између двеју страна, не задуго. Само дан касније, 5. јуна 1862. године, док је трајао погреб изгинулих Симе Нешића и поручника Ивка Прокића а спровод се кретао од Саборне цркве, Турци су отворили топовску паљбу са тврђаве на варош. Свет се разбежао, а сандуци са мртвима остали су на сред улице.

Када је стигао у Београд, кнез Михаило се суочио са лошом ситуацијом. Према српским снагама од хиљаду петсто војника и 4 топа стајало је око четири хиљаде турских војника са 200 топова. Стога је прогласио опсадно стање, а из унутрашњости је стигло доста нове војске тако да су српске снаге ускоро бројале преко тринаест хиљада војника. На границама Србије нагомилало се доста турске војске, а Гарашанин их 11. јуна 1862. године опомиње: „Ако Порта не жели да ствара компликације, треба одмах да прекине такве демонстрације; иначе, иако смо у миру са нашим сизереном, бићемо присиљени да заведемо дефанзивне мере на свим угроженим тачкама”. Кнез Михаило је тада мислио чак и да зарати са Турцима, али га је опрезни Гарашанин зауставио. Окренули су се дипломатији.

Уз подршку страних сила, барем је мислио да је има, кнез Михаило је покушао коначно да исели Турке из Србије. Гарантне силе су сазвале конференцију која је отпочела крајем јула 1862. године у Цариграду, у предграђу Канлици. Јасно су се показале две стране: Русија и Француска биле су на српској, Аустрија и Енглеска на турској страни. Током трајања конференције, Енглеска је упутила свога

амбасадора Булвера из Цариграда да убеди кнеза Михаила да унапред прихвати одлуке Конференције које за Србију неће бити баш најповољније.

Конференција је завршена крајем септембра, а резултати кнезу Михаилу нису били баш по вољи. Он на њих најпре није хтео да пристане, али га је Гарашанин убедио у супротно. Одлучено је да се сруше тврђаве Соко и Ужице, а да се целокупно турско цивилно становништво исели из Србије. Но, тврђаве у Београду, Шапцу, Смедереву и Адакале и даље остају у рукама турских војних посада. Кнез није успео да Турке у потпуности исели из Србије, али је дошао крај несносном двовлашћу у Београду.

Турци су Србију коначно напустили 1867. године, што је био највећи успех спољне политике кнеза Михаила. Њихове последње војне посаде из Србије изашле су у мају.

Потом се десила топчидерска катастрофа: 29. маја 1868. године, послеподне око 18,00 сати, кнез Михаило Обреновић са три жене – Катарином, са којом је намеравао да се ожени, њеном мајком Анком Константиновић и Анкином мајком Томанијом, дежурним ађутантом Светозаром Гарашанином, сином Илије Гарашанина, и дворским момком Митом Тимарчевићем, шетао је у Топчидеру по једној, према његовој наредби специјално искрченој уздрдној стази за коју скоро нико није знао. Усред шуме дочекала су га три човека: Коста Радовановић, Лазар Марић и Станоје Роговић, сви наоружани револверима и великим ножевима. Без речи су му пришла и сва тројица пуцала у њега. Анка му је притрчала не би ли га одбранила, али завереници су и њу убили. Кнез је посрћући пао на колена. Пришао му је Коста Радовановић и ударио га великим ножем. Рањен је и ађутант Гарашанин. Томанија, Катарина и слуга Тимарчевић су побегли, а за њима је потрчао четврти завереник Ђорђе Радовановић. Ранио је Катарину и Тимарчевића, али су му они измакли.

Тело кнеза Михаила било је изложено у двору, а сахрањен је у Саборној цркви у Београду. За заверу против њега и убиство на смрт је осуђено најпре њих четрнаесторо, да би

пред војним судом била осуђена још два лица, а на накнадном суђењу још једно, укупно седамнаесторо људи. Чак ће и кнез Александар Карађорђевић и његов секретар Павле Триповић бити осуђени на двадесет година заточења. Сви осуђени стрељани су на Карабурми 16. јула 1868. године. „Тог јутра падала је киша као што никада дотле није падала и само је небо плакало што толики праведници страдају”, наводи Анка Дабић, ћерка Светозара Ненадовића. Над Александром Карађорђевићем, Триповићем и Станковићем, који су били ван земље, казна никада није извршена.

Кнез Михаило није оставио законског потомства. Имао је једног незаконитог сина. Венчао се на Илиндан, 20. јула 1853. године у руској капели у Бечу, са Јулијом, грофицом Хуњади, ћерком грофа Фрање Хуњадија, по мајци из породице Зичи. Можда је у почетку изгледало да би овај брак могао да успе: „Мало је људи који су већма од мене поштовали брачну свезу и љубав свога друга од мене” (кнез Михаило). Но, Јулију није волео кнез Милош, на првоме месту што није могла имати деце – није била „квочка са пуно пилића”, а онда и што је католикиња. Ни народ у Србији је није волео, за шта се и она сама постарала одлазећи, у пратњи кнеза Михаила, сваке недеље у католичку цркву у Београду на мису. С друге стране, многи су у том браку видели политичку грешку прижељкујући да на Јулијино место доведу неку руску принцезу.

Односи између супружника су се нагло погоршали 1862. године када је кнез Михаило посумњао да Јулија одржава љубавну везу са кнезом Карлом Аренбергом. На крају је успео да дође и до неког Јулијиног писма у коме она пише кнезу Аренбергу о својој жељи да живи с њим у Венецији, о раздвајању од кнеза Михаила итд. Између супружника није дошло ни до каквих објашњавања, могуће је да Михаило никада ништа није ни поменуо, углавном од тада се он од Јулије потпуно одвојио. Због бомбардовања Београда њихов брачни спор је био гурнут у страну, а онда ју је Михаило 1863. године послао у Лондон у неку дипломатску мисију.

За време боравка у иностранству Јулија се састајала са кнезом Аренбергом и поручила Михаилу да не жели да се врати у Србију, да жели развод. Сачувана је њихова богата преписка из које се види да Михаило није хтео развод. Она је опет писала да је само са жандармима могу довести натраг. Трајало је то две године.

За то време улогу дворске домаћице преузела је кћи Јеврема Обреновића Анка Константиновић, кнежева сестра од стрица. Све је чинила не би ли угодила своме брату. У то време скоро редовно се приређују разне дворске забаве у којима је почео да учествује и до тада веома повучени кнез Михаило. Анка је имала шеснаестогодишњу кћи Катарину у коју се Михаило загледао. Кнегиња Јулија је тада била у једном манастиру у Паризу из ког се редовно дописивала са кнезом. Након две године су се коначно договорили: Јулија се вратила у Београд у новембру 1864. године. На двору је затекла Анку Константиновић коју нити је могла очима да види, нити да је потисне. За све то време Анка је постепено подбадала Михаила против Јулије. Већ 1865. године опет су почели њихови сукоби. Сада је Михаило хтео развод, али не и Јулија. У лето те године Јулија је отишла на консултовање са својом породицом и више се није вратила у Србију.

Брак између кнеза Михаила и Јулије ће бити растављен, али само од „постеле и стола” писменим споразумом од 18. новембра 1865. године. Обоје су изјавили да се разводе из побуда које апсолутно ни у чему не вређају част нити умањују њихово узајамно поштовање. Кнез је кнегињи поклонιο своју палату у Бечу и годишњу ренту од 5.500 дуката. С друге стране, Јулија се одрекла титуле српске кнегиње, али је задржала титулу кнегиње Јулије Обреновић по рођењу Хуњади. Кнегиња је након развода живела у Паризу, Бриселу и Бечу. За грофа Аренберга удала се тек 1879. године, но он је убрзо умро. Није се више удавала, а умрла је у Бечу 1919. године.

Кнез Михаило је остао у много чему тајанствена личност. Био је одувек повучен и усамљен, а када је кнегиња Јулија 1865. године и коначно напустила Србију, повлачи се у

себе још више. Ручавао је и вечеравао сам. Код њега је редовно долазио Моја Гавриловић, његов могуће и једини пријатељ, са којим би сатима разговарао или играо билијар. У Двору је држао једном недељно министарске седнице, за време којих се није смело пушити, а другог послужења није било.

Сви га спомињу као уредног човека са тачно одређеним навикама: „обично је око 11 сахата давао аудијенције, при чему је био увек тачан и кратак. По подне је излазио у шетњу у Топчидер или иначе у околину. Редовно је носио цивилно одело и увек официрску капу на глави. Униформу пешачког или коњичког пуковника носио је кад иде у цркву или кад су војничке смотре и параде, а у свечаним приликама облачио би богато старинско властелинско одело. У свим тим приликама био је импозантна појава. Искрено побожан, он је сваке недеље и празника ишао у цркву, понајчешће у Саборну. Непомично окренут олтару, он би одстојао службу у своје столу, с кога би силазио при свечаним моментима Литургије. Потом би примио нафору од митрополита Михаила и целивао би га у руку. Крупним еластичним корацима излазио би из цркве кроз шпалир публике, која би га пратила с дубоким поштовањем и љубављу” (Коста Христић).

Позориште је волео и у њега често ишао, но углавном је бирао шаљиве представе. У тадашњем позоришту није било ложе тако да се испред свију седишта наместе две фотеље и канапе за кнеза и његову родбину. Након тога иде ред столица за министре, итд. Он заправо није био од публике нешто посебно одвојен нити је имао неко јаче лично обезбеђење. Кнез никада није веровао да у Србији може бити онога који би желео да га убије, стога је одбијао било какву полицијску пратњу: „Он није веровао да ће се наћи српска рука која би се дигла на њега. Стога је категорички наредио министру унутрашњих дела да сместа уклони жандарме, који су се налазили тамо где би он дошао у шетњу. И кад је министар, наместо униформисаних, упутио преобучене жандарме с изречном наредбом да се крију и склањају како их Кнез не би опазио, Кнез, који их је ипак приметно, изјави министру врло љутито како он није апсеник

који је осуђен да живи под присмотром и да се више неће маћи из куће ако још једанпут опази агенте полицијске” (Коста Христић).

Кнез Михаило никада није гајио непријатељска осећања према династији Карађорђевић. Увек је са поштовањем спомињао Карађорђа и његове заслуге. Још за време своје прве владавине он је за ађутанта примио будућег кнеза Александра Карађорђевића, у другој владавини примио је за ађутанта капетана Младена Ненадовића, рођеног брата жене кнеза Александра кнегиње Персиде. Увек је радо

примао родитеље кнегиње Персиде, војводу Јеврема Ненадовића и жену му. Када је Јелена, ћерка кнеза Александра Карађорђевића, изненада умрла на путу за Швајцарску, било је питање да ли ће се моћи сахранити у породичној гробници свога мужа Ђоке Симића у Београду. У томе моменту кнез Михаило је био у Паризу, али је одмах послао поруку да нема ништа против, и уз то наредио да се покојници искажу све почести као кнежевској кћери. На сахрани је био присутан и лични ађутант кнеза Михаила, пуковник Драгутин Жабарац.

БРАНКО РАДИЧЕВИЋ

ранко Радичевић рођен је 15. марта 1824. године у Славонском Броду у чиновничкој породици. Крштено име му је било Алексије. Његов отац Тодор био је царински службеник, тако да су се стално селили. Тодор је волео књижевност па је ту љубав вероватно пренео и на свог сина Бранка. Основну школу у Земуну Бранко је почео да похађа током 1830. године. Тада је дошао у додир са дубровачком поезијом. Од 1835. године он је гимназијалац у Карловцима, где се упознао са целокупном српском новијом поезијом. У Карловцима је завршио шест разреда Гимназије, када је са оцем прешао у Темишвар, 1841.

године. Дакле, у Карловцима, за које је био толико везан и лично и песнички, живео је само шест година. Из тог периода су његова два најстарија састава у стиху. Један је *Поздрав митрополићу карловачком Стефану Сићанковићу*, а други *Ојрошћај од Карловаца*. Претпоставља се да су оба настала 1841. године.

У јесен 1843. године Бранко је отишао у Беч на студије. Њега је интересовало сликарство, а отац је желео да му син упише право или стране језике. Зато је Бранко уписао право, али факултет није завршио. Исте, 1843. године започела је његова песничка активност, која је трајала веома кратко, до 1849. године.

У Бечу је Бранко упознао Вука Караџића и постао најпре његов присталица, а потом и пријатељ. Уз Ђуру Даничића, са којим се побратимио, био је најугледнији члан тзв. Вукова кола. Током 1847. године објавио је своју прву збирку поезије *Песме*, од двадесет краћих и две дуже песме, од којих су најпознатије *Ђачки расићанак* и *Пућ*. Те две песме су „управо оне песме, чијим је темама и лирским расположењима одговарала двадесетогодишња младост тадашњег нашег вуковског романтичара, чија се романтичност у томе и огледа, што ствара култ од свог дечачког, симпатично ани-

малног виталитета и одушевљења за све што је природно, неусиљено, изворно, искрено и некомплицовано, у шта на првом спада све, што је народно, односно народско” (В. Петровић).

Једна од најомиљенијих Бранкових песама за младе јесте *Ђачки расићанак*. У њој се песник опрашта од Карловаца, свог најужег и најприснијег просторног круга. Две главне лирске теме, праштање и сећање, у овој песми се музички смењују. *Ђачки расићанак* је права разиграна и распевана сремска рапсодија, Лаза Костић ју је, поредећи је са музичком, назвао „умиљатом симфонијом”. За сва времена је остао Бранков пророчки дистих из уводног дела ове песме: „Млого тео, млого започео / час умрли њега је омео.”

Током побуне у Бечу 1848/49. године Бранко је био у Загребу, Митровици, Руми, два пута у Земуну, Београду и Темишвару. Након Револуције вратио се у Беч, и то као питомац кнез Михаила Обреновића, који се тада такође налазио у овом граду у прогонству. Уписао је медицину, али је никада није завршио због преране смрти.

Током 1851. године изашла му је друга књига песама, под истим насловом као и прва – *Песме*. У њој су између осталих и две епске песме: *Гојко* и *Хајдуков троб*. Обе објављене

збирке показују да је Бранко Радичевић био под великим Вуковим утицајем.

Од 1851. године Бранко је боловао од туберкулозе. Умро је у бечкој болници 18. јуна 1853. Будући сиромашан, сахрањен је на сиротињском гробљу Светог Марка. Испратио га је мањи број пријатеља, међу којима је био и Јован Јовановић Змај. Ниједан тадашњи српски лист није забележио његову смрт. У време смрти он је као песник био мало познат и маргинализован, али када 1883. године његови земни остаци буду свечано пренети на Стражилово код Карловаца, његово име постаће култно. Од тада: „Бранко је велики почетак наше поезије, почетак њеног основног, лирског тока у новој књижевности, али није почетак у једном већ у више праваца. То је још један од разлога Бранкове вечне младости и сталног враћања српске поезије Бранку као свом непресушном извору” (Ј. Деретић). Пренос Бранкових земних остатака претворно се у велику националну, опште-српску манифестацију.

Бранков отац Тодор издао је 1862. године још једну књигу његових песама. У њој је било четрнаест мањих, пет већих епских песама, али и већа лирска композиција *Туја и ојамена*. Ово су сада већ другачије песме, али је Бранко и даље аутентичан и свој.

У Бранковој поезији преплићу се утицаји немачке романтике и српске народне поезије; чују се одједи идиличне, пасторалне, анакреонтске и љубавне поезије немачког рококоа и сентиментализма. Бројне његове песме су временом компоноване и певају се, чак толико да многи и данас мисле да су то изворне народне

песме. Такве су *Девојка на сџугенцу*, *Срећни њасџир*, *Јадна грађа* (Хорејшек); *Пућу крај*, *Кало из Бербе*, *Кало из Ћачкој расџанка* (Ј. Маринковић, Пачу); *Малићва* (Милчински), *Кало из Бербе* (Толингер) итд.

У Бранковој поезији посебно је вредан његов језик, пре њега „није ниједан учени Србин овако пјевао”, а његов језик је „као суза чист” (Ђура Даничић). Осим тога: „двје су најзначајније особине његове виле: страх од смрти и жива жеља за уживањем, лакомот за насладама овога свијета” (Лаза Костић). Свеукупно, Бранко Радичевић је лирски песник, иако су неке од његових песама епске. Чак и оне су по инспирацији обавезно лирског типа. Све што вреди у тим епским песмама јесте оно што је у њима лирско. Данас се најуспешнијим сматрају *Девојка на сџугенцу*, *Циц*, *Ајдук*, *Нох ња ноћ*, *Враћалије*, *Срећан њасџир*, *Малићва*, *Јадна грађа*, *Нек сунце*, *Укор*.

Најпознатије су свакако *Ћачки расџанак* и *Кад млидијих умреџи*. Посебно треба истаћи *Кад млидијих умреџи*, једну од најлепших песама српскога песништва уопште. То је песма о смрти и вечном растанку, у њој се Бранко Радичевић, који предосећа смрт, опрашта од света и поезије. Другачија је песма *Ћачки расџанак* где је песников лиризам у 737 стихова добио најчистији облик. Сваки стих је пун унутрашњег живота, полета, разигран је и упечатљив, то је: „поетична синтеза младалачке независности, која ногама и рукама, певањем и плесом, језиком и мишљу, мишљу трезвеном и мишљу вински понесеном – ври и кључа” (Исидора Секулић).

ЂУРО ДАНИЧИЋ

уро Даничић рођен је 4. априла 1825. године у Новом Саду, као четврти син новосадског свештеника Јована Поповића. Ту је учио основну школу, а наставио у Пожуну. Право је студирао у Пешти и Бечу. Финансирани су га кнез Михаило Обреновић и Јован Гавриловић. Управо је у Бечу, где је дошао 1845. године, упознао Вука Караџића и под његовим утицајем, али и познатог бечког професора Франца Миклошича, заинтересовао се за словенску филологију. Одмах се специјализовао за проучавање српског језика.

Презиме Поповић променио је у Даничић према једном од јунака из српских народних песама о ускоцима. Тим презименом се потписао на свом чувеном полемичком спису *Раџ за српски језик и ђравойис* и надаље га задржао. У поменутом спису, објављеном 1847. године у листу *Подунавка*, Даничић брани Вука Караџића. Ради се о објективној научној анализи у којој је Даничићева пажња усредсређена на језичке чињенице и законе. Његово образложење крајње је једноставно: језички закони нису у књигама учених људи, већ у живом језику народа. То је Вук Караџић први јасно схватио и применио: „когод мисли и те законе тражи, мора их наћи, а кад их нађе мора за Вуком пристати” (Ђ. Даничић).

Ђуро Даничић је постао највећи српски филолог, утемељивач српске филологије. Током 1850. године издао је *Малу српску граматику* у којој је Вуков књижевни језик први пут научно описан. Од 1856. године он је библиотекар Народне библиотеке у Београду и секретар Друштва српске словесности. У то време му је изашла *Србска синтакса* (1858), потом и *Облици српскога језика* и др.

Током 1859. године Даничић је постао професор Лицеја (касније Велика школа) у Београду, али ту неће бити дуго. Због неких

неспоразума 1865. је напустио професуру. Док се бавио наставом објављена су његова, данас легендарна издања старих српских књижевних споменика: најпре *Теодосијево Жиџије Светиої Саве* (1860), затим *Никољско јеванђеље* (1864), потом *Доментијаново Жиџије Светиої Симеона и Жиџије Светиої Саве* (оба 1865), *Живоџи краљева и архиепископа српских од архиепископа Данила и његових ученика* (1866), као и дела дубровачких писаца. Даничић је превео *Сџари завети*, чије ће књиге излазити једна по једна. Током 1868. године Британско библијско друштво је сабрало све његове преводе књига *Сџарої завети*, додало Вуков превод *Нової завети* и издало под пуним називом *Библија*, паралелно на ћирилици и латиници.

Такође, у исто време му је изашао, од непроцењиве вредности, *Рјечник књижевних сџарина српских* у три књиге (1863–1864). То је и данас једини речник старог српског језика. Након *Рјечника* објавио је *Историју облика, Коријене, Акценатске сџудије* итд. Треба споменути да се Даничић бавио и књижевном критиком, али не у оном класичном смислу. Бавио се пишчевим језиком, дакле, филолошким критиком књижевног дела.

Радио је кратко време као чиновник у Управи пошта, а онда је 1866. године отишао

у Загреб и постао секретар тек основане Југославенске академије. У Београд се вратио 1873. године и опет прихватио професуру на Великој школи, где је предавао српски језик. У Загреб се вратио 1877. године и радио на великом *Рјечнику*. Није га завршио, изашла је само

прва књига под насловом *Рјечник хрватскога или српскога језика* (1882).

Ђуро Даничић се упокојио у Загребу 17. новембра 1882. године. Његови посмртни остаци пренети су у Београд и сахрањени на Марковом гробљу.

СВЕТОЗАР МИЛЕТИЋ

ветозар Милетић рођен је 22. фебруара 1826. године у Мошорину, у Бачкој. Првобитно име било му је Аврам, али мајка се ипак определила за име Светозар, могуће по свом покојном брату. Светозар је у Мошорину завршио нижу основну школу на српском и био најбољи ђак. Вишу школу на немачком завршио је у Тителу. Гимназију је учио најпре у Новом Саду, потом у месту Модру и коначно у Пожуну, где ју је и завршио 1846. године.

Милетић је у Бечу студирао права и већ од студентских дана се јавља као писац политичких текстова. У песничком алманаху *Славјанка* (Будим, 1847),

чији је уредник био, објавио је више песама, а најзапаженија је драмска алегорија *Сјасова ноћ*, из три дела (*Вече*, *Глухо гоба*, *Зора*). С првим политичким текстовима јавио се 1848. године у листовима *Весџник* и *Најредак*. Тада је написао национално интонирану песму *Већ се српска засјава свуда вије јавно* (1848). Она се односи на српскога војводу Стевана Шупљикца и његове добровољце. У то време певана је као химна у целој Војводиовини Србији, а како је настала каже сам Милетић: „Кад је већ војвода био изабран, дође к мени рано у јутро Сава Давидовац, који је онда био лајтант у народној војсци, те ми рече како ће војвода доћи у Карловце. Кад сам то чуо, мени дође у памет да напишем песму, која би се могла певати том приликом, али не да буде само славопој, већ и песма убојна. Одмах устанем из кревета но и још док је Давидовац био код мене напишем песму и дам је одмах штампати у штампарији.”

У Бечу је Милетић промовисан за доктора права 1854, а већ следеће године је положио адвокатски испит. Најпре је радио као судски чиновник, да би 1857. отворио адвокатску канцеларију у Новом Саду. У то време писао је новинарске текстове за *Српски дневник*. Годи-

не 1858. склопио је не баш срећан брак: „Ипак, изгледа да у браку није нашао оно што треба јавном раднику, топло огњиште крај кога ће се одмарати, где ће заборављати ударце без којих нема борбе” (Васа Стајић).

На Благовести 1861. године одржан је Народно-црквени сабор, поред Темишварског сабора (1790) и Мајске скупштине (1848) најважнији сабор Срба у Аустроугарској монархији. На њему је обновљена расправа о положају Срба у Монархији, а посебно је значајан јер, према мишљењу Јована Ћорђевића, представља „први појав нашег парламентарног живота на овој страни”. На Сабору су се издвојиле три групације, једна аустрофилска коју је водио Ћорђе Стојаковић, друга мађарофилска на челу са Светозаром Милетићем и трећа југословенска коју су предводили Јован Судотић и Ћорђе Стратимировић: „Ја сам ту први пут видео Милетића; он сам тада беше у свежој мушкој снази и једрини, пун полета и одушевљене воље; понесен надом у успех и вером у свој позив, изгледао ми је као млади орао, који је тек размахнуо моћним крилима; цела је његова појава дисала духовитошћу, енергијом и оним импулсивним индивидуализмом који не може само да прича и да се повија, да буде само од-

жив и резултанта тежња и осећаја своје друштвене средине, него и из себе самога нешто уноси у колективну умну садржину, творачки прерађује утиске своје средине, предњачи и води за собом. Ми омладинци из галерије гледали смо у њега као у новог апостола, у нову планету на српском видiku, која ће својим зрацима осветлити стазе народном напредовању” (Гига Гершић). Од Благовештенског сабора почиње изузетно важна политичка улога Светозара Милетића.

Током 1861. године Милетић је биран за градоначелника Новог Сада. Интересантно, за великог бележника изабран је Јаков Игњатовић, а за подбележника Јован Јовановић Змај. Милетић је био први уставни градски начелник Новог Сада.

За посланика Народно-црквеног сабора био је биран 1864, а следеће, 1865. године и за посланика у Хрватском и Угарском сабору. Но, није могао све то да обавља, па се одрекао посланичког мандата у Хрватском сабору. Своју енергију усмерио је ка раду у Угарском државном сабору, али и у оквиру српских народно-црквених сабора. Постао је неоспорни вођа српског народа у Војводовини. У Пешти је 1866. године покренуо лист *Засџава*, и био његов први уредник. Већ у мају 1867. године лист је пренео у Нови Сад. Од тада су у његовом окружењу Јован Јовановић Змај, Лаза Костић, др Михаило Полит-Десанчић, Гига Гершић, Милован Јанковић, Владимир Јовановић и др. Лист *Засџава* се углавном бавио српским националним питањима, на првоме месту задобијањем аутономије и проширењем већ стечених права и привилегија у Монархији. Такође, кроз овај лист много пута оштрица Милетићевог пера обрушавана је на Србију и режим кнеза Михаила Обреновића, на Устав из 1869. године, итд. Тај лист, тада веома цењен, Змај овако описује: „вредно је видети таку заставу која се неће по ветру владати, већ ће својим правцем вити, ма ветар с истока, ма са запада или са које друге стране дувао”.

Милетић је одиграо основну улогу у стварању тзв. омладинског покрета који је прерастао у Уједињену омладину српску (1866). Када је основана Српска народна слободоумна странка, Милетић је створио њен политички програм и био на њеном челу све до 1883. године: „Српска Народна Слободоумна Странка није била обична политичка партија, већ је то била странка која је представљала читав један народ, народ који је у туђој и непријатељској земљи, под врло тешким приликама, имао своју политичку организацију, своје политичке органе, своју политичку идеологију, и свога неустрашивог и неприкосновеног вођу – Светозара Милетића” (К. Н. Милутиновић). Странка је деловала на основу тзв. Бечкеречког програма (1869) који је, према мишљењу неких савременика, био „објава рата Мађарима”, а све због тачке 4. Програма која каже да треба „у интересу потпуне самосталности и уставности у земљама угарске круне, као и у интересу народне равноправности, побијати XII. Законски чланак од год. 1867. о поравнању с Аустријом, као пород непријатељског духа спрам Словена.”

Због свога политичког деловања имао је Милетић и неприлика, тако да је 1870. године осуђен на годину дана затвора. Године 1876. је био тужен за велеиздају па је у притвору провео скоро две године. Коначно, 1878. године био је осуђен на пет година затвора. Ипак, на издржавање казне није отишао будући да је 1879. године помилован.

Светозар Милетић је био веома бујне природе, борбен, некада сувише смео, увек снажан и са силном енергијом. Нико му није могао оспорити политички таленат, био је спреман да се жртвује за своје идеје. Уз све то, био је апсолутни ауторитет, оштар и одлучан, прави вођа српског народа у Аустроугарској монархији.

Његово политичко деловање нагло је прекинуто када се 1883. године врло озбиљно разболео. Након делимичног опоравка није више био у стању да се политички ангажује. Умро је 22. јануара 1901. године у Вршцу.